

Napút-füzetek

72.

„Szárnyas emberünk”

Lázár Ervin-konferencia

2012. november 12.

Petőfi Irodalmi Múzeum

Szakonyi Károly

Csillagmajor

Dömdödöm... mondta Lázár Ervin egyik mesehőse, ami annyit jelent, hogy *szeretlek!* Valahogy úgy képzelem, hogy Ervin is ezt mondja, hatalmas, bajszos, jószágos óriásként, amint Odafentről fölébe hajol a tolnai tájnak, dömdödöm! – ismételteti szelíd hangon, kezét a vidék fölé terjesztve, a pusztá fölé, amelyet éltében irodalommal varázsolt, s így módon halhatatlanná tett. *Rácpácegrest*, a szántókat, dombokat, dűlőutakat, cselédházakat, a csíraistállót, a gyermekkor minden zegét-zugát. Égi érintésére felneszelnek a pusztai férfiak és asszonyok, gyerekek futnak elő mezténláb a porban s a lórédomb felől, megelevenedik minden, ami volt. Idegen vándorok térnek be a Nagysaroknál, parancsoló katonák érkeznek, bujdosók után kutatnak nagyhangú fegyveresek, titokzatos kujtorgó kér szállást az istállóban, kinek vére szüntelen hull, hogy patakozva elöntse a világot, és holtakat kelt életre egy messziről jött ember...

Milyen nagy a Föld, és milyen kicsi tér is elegendő ahhoz, hogy az író felfedezgesse az élet minden csodáját, minden fájdalmát, örömét, az ember nagyságát. Lázár Ervinnek az Isten termékeny teret adott a mindenség megismerésére.

Lázár lenyűgöző mesélő, megjelenítő képességével a dunántúli major világából szárnyalt fel, s lett az újkori magyar irodalom egyik legjelesebbje. Mennyire szerette megmutatni írásaiban a nyelv szépségét, mint valami mágus, szavakat varázsolt elő a múltból, büszkén röptetve fel az immár csaknem elfeledett paraszti szerszámok, tárgyak elnevezéseit. Azt írta: *kocsikenyőcs*, s nem kenőcs, és tudni kellett, hogy arra a sárgászöröses kulimászra gondolt, amelyet egy lapos fadarabbal a szekér kerekének tengelyére meg a rúd forgójára kentek a kocsisok. De le is írja pontosan a művelet minden részletét, a *sasóka*, vagyis a szárnyas kerékszeg kiütésétől kezdve a kocsilőcs leemelésén át a tengely – vagy ahogy mondja, a *tengő* – bezsírzásáig. Költészet ez, a munkaeszközök iránti megtanult tisztelet költészete. Ervin tudta, hogy meg kell őrizni mindent, amivel az ember veszködött a létért. Mennyi szeretettel tudta bemutatni még a traktort is, a pusztába érkezett Hoffhert, amelynek kezelője reggelente szűrőlánggal melegítette be a *vas-körtét*, amely a motor orra alól ágaskodott elő! Megírta, hogy Belgiumban vagy hol látott egy kézműves múzeumot, a régi mesterségek eszközeit állították ki, s fájlalta, hogy nálunk nincs ilyen. Csakhogy ő megmentette ezeket a novelláiban a feledés elől. Arany János-i szerelemmel ápolta nyelvünket, s költött neveket, szavakat.

Márai azt írja, hogy Krúdy soha nem hibázott, bármit írt, jó volt. Örökké ugyanabból az anyagból merített, mint legelőször. Lázár sem hibázott. Mindig is azt tartottam, hogy köztünk, akik együtt indultunk az ötvenes évek végén, ő vigyázott legjobban írói világának harmóniájára. Egyszerűen képtelen lett volna rosszat írni. Mindent olvastam tőle. És jó volt olvasni. Tiszta forrás. Szellemi szomjat oltó. Nem írt sokat, de csak mennyiségre mérhető ez így, amit adott, az bőség. Mondogatta, hogy nehezen dolgozik, ami szerintem csak azt jelentette, hogy kerülte a feleslegességet.

Alighanem ő volt közülünk az első, aki számítógépet használt. Jól értette, egy ideig a Magyar Nemzetnél tördelőszerkesztő is volt, s ott már gépen kellett dolgozni. De a posztumusz *Napló*ban láthatjuk, hogy sokszor kézírással fogalmazta meg a művek első változatait. És a feljegyzései! A *Napló*ba a heveny időnkénti beírásokban is mekkora stílus-tökély! A melleleg odavetett mondatok is pontosak.

Mintha a rend híve lett volna.

De csak a műveiben. Amúgy nem sokat adott a formaságokra.

Látta valaki nyakkendősen? Ki nem állhatta a begombolt inggallért. Azzal sem sokat törődött, laffog-e rajta a pantalló, hogy nem jó szabású a zakó. Sokára vett csak egy valódi télikabátot, olyan volt benne, mintha egy óriástól kapta volna kölcsön. Szerencsére Zsuzsa, a felesége sem akarta mássá formálni. Egy időben aztán még szakállt is növesztett a bajszához, kusza volt az is, de akárhogyan is, elbűvölve nézték a nők.

Mesélt mindarról, amit megélt, amit meg akart menteni az enyésző világból. És bár tudása, olvasottsága, tájékozottsága az irodalomban, a természet dolgaiban, fák, virágok, gombák, madarak ismeretében igen sokrétű volt, nem mondhatta senki tudálékosnak. Nem volt literátus író. Műveit megélte, nem megcsínálta.

Jókedvében csipkelődött, ám mindig szeretettel. Persze, aki nem fogta a hullámhosszát, megsértődött. De soha nem mondott, nem tudott mondani rosszat senkiről. Talán ezért is lett a novellák, a regény mellett a legfontosabb a mese. Abban nincs lehetetlen, a szeretet teremt meg mindent.

Sokévnyi barátság volt a mienk.

Egyszer azt mondta séta közben: – Abbahagyom az írást, és Kálvintéri Lajos néven képeket fogok festeni...

Annál szebb képeket, amilyeneket például a *Csillagmajor* novelláiban festett szavakkal, aligha készíthetett volna. „Azon a télen nem akart megjönni a hó, néhány héttel karácsony előtt még feketében, fagyott göröngyöket didergtetett a táj.”

Amikor már kórházban feküdt, meglátogattam. Az ápolónő kinézett a kötözőből: – Ervin bácsihoz tetszett jönni?

– Ervin bácsi nagy író, közülünk a legjobb, úgy vigyázzanak rá! – mondtam. Aztán bementem hozzá.

Hetvenedik születésnapjára újból kirakatba került a *Csillagmajor*. De egy függelékkel, egy új ciklussal. Ebben írt a ruhásszekrény alján talált dobozról, amelyből fényképnegatívok kerültek a kezébe, üveglemezre vett családi pillanatok. S ahogy forgatta őket, ősök elevenedtek meg, mint valami előhívóban, anya és apa és nagymama, meg mások. Megszóltak régi hangokon, történettörredékek *hallatszottak* a fekete üveglapokról. Utak, házak tűntek föl, lucernaföld és füzes, fácánkakas burrogott, ugartyúk füttyjele hasított az estébe, és ő ment gyerekként, apja erős kezét fogva, fölfedezni az életet.

Fölfedezte, hogy ránk hagyja.

Egy óriás, aki valaha a falusi iskolából hazafelé ballagó kisfiú útját állta, hogy az alig bírt továbbmenni, míg csak bátorságot nem nyert, s átlépett a hatalmas testen, át az ingén, a mellényén, kabátja hajtókáján Rácpácegres felé, hogy elérjen a Nagysarokig meg a Kissarokig, ahol végre az apja karjába jutha-

tott – egy óriás néz fentről a tájra Lázár Ervin tekintetével, átölelve embereket, múltat szép ívű, klasszikussá vált életművében.

Csíkszentmihályi Róbert, a szentendrei szobrász készítette a síremlékét. Sudár, fehér alak emelkedik a kőlapról a magas fák alatt a Farkasréti temetőben. Vállán felröppenni készülő madár. Talán az égbe száll. Ervinhez. Ahová egyik novellájának hőse, a kútásó is, aki a mély után a magas kékségbe törekedett ásójával, hogy mint lenn a földben vizet, odafönn fényt találjon.

Szárnyas emberünk

Nem kérdeztem meg a közvéleményt, de valószínűnek tartom, hogy mindenki álmodott vagy álmodozott már arról, hogy a levegőbe emelkedik és repül. Nem Concorddal, nem TU–164-essel, mert úgy könnyű. Hanem úgy, ahogy a költők megírták. Nagy László szerint legszebb álma a repülés volt; ő nem úszva szállt a levegőben, mint mások, hanem karját az oldalához szorítva, nyílegyenesen emelkedett magasba. Az ember mindig vágyott a repülésre, mióta világ a világ: az emberfejú, madártestű kimerák rajzai, Daidalosz és Ikarosz mondája, Illés próféta égbe szárguldó szekere, angyalok és démonok tanúskodnak róla, milyen régóta él bennünk, emberekben az önerőből való repülés vágya. A gyerekeknek a kereszt alakban összeszögelt lécek vagy akár a kiterjesztett karjuk is elég ahhoz, hogy futva, zúgva, berregve, átéljék a felszállópályán magasba emelkedő pilóta élményét. Emelkedni és repülni vágyunk, s minden korban önkéntelenül a szárnyalással azonosítjuk a legnagyobb dolgokat, a szabadságot, a szerelmet és az üdvösséget.

Lázár Ervin írásművészetét ilyen eszmék irányították, akkor is, ha nem így nevezte meg őket: ritkán írta le a szabadság, szerelem, szeretet, üdvösség szavakat. De ezeknek a szépségét és hatalmát jelenítette meg akkor is, amikor önfeledten játszó, vitázó, versengő, vetélkedő gyerekekről, vagy éppen egymást végkimerülésig püfölő bokszolókról írt – és akkor is, ha a zsoldosok elől menekülő Máriát s a kis Jézust mentette Rácpácegres összetartó népe.

Égből pottyant kisangyalok, az írószoba ablakán bekukkantó kamasz angyalok, szentként tisztelhető asszonyok, tündérszép, ibolyaszemű lányok és a falu közösségében váratlanul feltűnő, különleges képességű, csodát művelő idegenek népesítik be novelláit. Ugyanilyen gyakran bukkannak föl írásaiban fenyegetőn a fegyveresek és felbujtók, a kérlelhetetlen adóvégrehajtók, a ki- és betelepítők, a gyanús jöttmentek, néha maga az ördög. Összeapásaikat izgalommal olvassuk, és akkor is jól érezzük magunkat, ha nem a jók győznek, mert az emberségből jól vizsgálznak a pusztaiak. Jutalmuk nem is marad el: a géppuskások golyói leteríthetik őket, de ha amazok eltakarodtak, a mellbe löttek fölülnek és kiköpik az ólomgolyókat.

A pusztát vagy a várost megmentő szelídség és jóakarát győzelmei mellett Lázár Ervin meséiben sok a játékos természetismertetés, a gyermek és a felnőtt hasznos mulatsága, a meghitt beszélgetés apa és gyermeke között, s ez olykor még a labdarúgó-mérkőzésnél is érdekesebb egy tízévesnek. Feltűnően sokszor találkozunk a valóságmesékben madarakkal – sárga- és feketerigókkal, gyurgyókákkal, tengelicékkal, még sasokkal is. Föl sem tudnám sorolni őket, oly sokan tollászkodnak, röpködnek, siklanak, füttyörésznek a jóízú párbeszédekben. A kisfiú valóságos madárszakértőként ellenőrzi a közös sétákon, hányféle madár burukkol, cserreg, csivitel, dalol, huhog, kacag, kakukkol, károg, kelepel, kopog, süvölt, vijjog a parkban, erdőn-mezőn, vízparton. A Háromkerekű Pakukmadár meg a *fán bűgő bölömbika* is elfér köztük: a játék állatok ugyanúgy élnek és virulnak, mint az igaziak, alig rínak ki humorukkal a tudóskodó felsorolásból.

Az ég és a föld, a testi és a lelki valóság közötti kapcsolatról van szó Lázár Ervin angyalos-madaras gyerekmeséiben csakúgy, mint a felnőtteknek szóló novelláiban. A műfaji besorolás nem könnyű, mert a fizikai *fölemelkedés* meg az erkölcsi, szellemi *emelkedettség* élményében részesítő felnőtt-históriákat sokszor csak egy hajszál választja el a gyerekésszel is követhető, a kicsiknek is igazságot szolgáltatató meséktől.

Úgy vélem, Lázár Ervin – azóta, hogy a hatvanas években rátalált legigazibb hangjára – egyre inkább átadta magát annak, amire eredendően megvolt a hajlama: a költészetnek, pedig már nem írt verseket, legföljebb tréfás mondókákat, mesébe illesztett versbetéteket gyermekhangra. Prózája sokszor csak formájára nézve próza, valójában tiszta líra: megjelenítette a nem láthatót, s a gyalogosan ballagó elbeszélés műfaját Pegazus-szárnyakkal gyorsította fel. Nemcsak szépen és „költőien” írt, azt más is megteszi. Utánozhatatlanul személyes mesenovelláiban a lét legnagyobb kérdéseivel szembesítette az olvasót.

Dolgozószobájában egyre hatalmasabb ellenféllel birkózott az öregedő író: egy sötét, nagy árnnal, amely elsötétítette az ablakot és az eget. Az elnémulás fenyegetésétől tartott nagyon. Aggódott, hogy hiába várja Hiripát, e félig tündér, félig boszorkány, síró-nevető múzsát, nem látogatja meg többé kiszámíthatatlan szeszélyeivel, nem súg, nem bűg a fülébe – nem megy az írás. A szárnyas ember is, akit olyan nagyon szeretett volna megírni, képtelen fölrepülni, olyan súlya van, hogy beszakad alatta a beton, s elnyeli a föld.

Szerencsére ez az elnyelte-a-föld is remekbe sikerült, amikor szomorúság száll az író tarkójára. Megkönnyebbülhetett, éppúgy, mint amikor *A kovácsnál* a kandúrhangon parancsolgató ördög lova, ez a félelmetes, fekete monstrum annyi vasat kapott a patáira, hogy beszakadt alatta a föld, és Csillagmajor minden vasával a lábán oda zuhan vissza kénkőszagú lovasával együtt, ahová való: a pokolba.

A *Szárnyas emberem*ben, ebben a felnőtt-gyerek-mesében is hasonló történik, csak fordított irányban. Nem jön az ihlet angyala, hiába serceg a tolla, hiába kopog az írógépe, hiába villog a képernyője, ígézet híján a szárnyas embert nem sikerül megírnia. „Írni szenvedés” – ezzel a mondattal kezdődik a mű. De amikor hétéves kislánya kedvéért félbehagyja rosszul sikerült mondatait és belefelejtkezik a beszélgetésbe, kiderül, hogy mégsem olyan reménytelen ez az írás. Csak őszintén kell kimondania, hogy „nem sikerült”. Csak a kislányát kell meghallgatnia, hogy mit kellett volna papírra vetni. Csak meg kell fogadni a szeretni valóan kotnyeles, foghíjas kis Első Olvasó tanácsait. Ettől minden derűsebb színben ragyog föl, s már tudja is a megoldást: a szegényében föld alá süllyedt fehérszárnyú embernek meg kell küzdenie az ott lakó feketeszárnyúakkal, hogy visszahozza a mesét a tisztítótüzből összekormozva, szurtosan. A kislánynak köszönheti, hogy mégis fölemelkedhet.

A tudósok magyarázatai szerint az ember akkor tud fölszállni, ha legyőzi a Föld vonzerejét, a gravitációt. Biztosan igazuk van, bolondság lenne vitába keveredni velük. Emgé-négyzet-per-kettő, és kész. De Lázár Ervin, mint a költők, pilóták és szentek, ismerte az ég vonzerejét is. A megoldóképletet hagyta a csodába, de tudta a titkot, és megmutatta, hogyan kell fölemelkedni. Ő a mi szárnyas emberünk – most is fölülről nevet ránk.

Az anekdotától a példázatig

Volt idő, midőn az anekdotát: az anekdotikus motívumokból építkező történeteket valóságos „istencsapásaként” mutatták be irodalmunk tudós értelmezői. Mi több, szinte „nemzetkarakterológiai” teóriák is születtek ezen a nyomon, állítván, hogy a magyar elbeszélő hagyománynak ez a valóban karakteres vonulata arra utal, hogy szeretjük elkerülni a drámai helyzeteket, a határozott állásfoglalást, következésképp idegenkedünk attól az irodalomtól, amely önvizsgálatra és cselekvésre buzdít bennünket. Való igaz, hogy irodalmunk egyik (de nem egyetlen) műfajteremtő hagyománya az adoma, az anekdota, s aki futólagosan áttekinti elbeszélő irodalmunk több mint félezer esztendő történetét – mondjuk Heltai Gáspártól Jókai Morig és Mikszáth Kálmántól Móricz Zsigmondig –, folyamatosan anekdotázó kedvvel és előadással találkozik. Úgy hiszem, hogy nem kell szégyellnünk ezt a hagyományt: az anekdotaműfaj ugyanis igen alkalmas arra, hogy egyetlen rövid szövegegységben reprezentálja az elbeszélő irodalomnak egy egész sor műfaji változatát: a történetmondást, a példázatoságot, mi több, az írói vallomást – az írói szubjektum nemegyszer lírai jellegű megnyilatkozását. Olyan írókra gondolok, mint Örkény István, Sütő András és Csurka István – és természetesen Lázár Ervin, akinek írói világában az anekdota hagyományos ábrázolástechnikája és szerkezetalkító módszere igen fontos szerepet kapott.

Az anekdota közeli rokona a mesének, és a mese, miként ezt számtalan műfajelméleti és -történeti kézikönyv megállapítja, minden elbeszélő műfaj és technika őforrását jelenti. A mese természetesen, mind a maga történetiségében, mind műfaji természetében nem pusztán gyermekek számára készül, a mesemondó, illetve hallgatósága (később: olvasóközönsége) az egyén és a közösség számára fontos ismereteket, netán példázatos formában előadott ismereteket kínál, illetve vár a történettől. Lázár Ervin meséi is ilyenek, igaz, ezek egyformán számítanak a felnőttek és a gyermekek érdeklődésére. A mese műfaj, már ősi története és elterjedtsége is utal erre, rendkívül gazdag, széles körű és változatos, és mint a huszadik század világ- és magyar irodalma is mutatja, ma is jelen van az irodalmi kultúra felsőbb régióiban. Lev Tolsztoj, Alexander Milne, Saint-Exupéry, Alain Fournier meséire vagy éppen T. S. Eliot macskaverseire gondolok, az ő meséikben, meseszerű történeteikben természetesen a felnőtt olvasó is gyönyörűséget talál: élettapasztalatot, emberismeretet, nem utolsósorban költészetet.

Lázár Ervin írói pályáját a mesélés elemi készsége és öröme szabja meg. Talán azt is megállapíthatjuk, hogy ez a pálya valahol a mesemondás hagyományos forrásvidékén indult, és kitérőn keresztül a mesemondásnak egy modernebb, mert költőibb vidékére érkezett. Az első elbeszélések világában még nem az „irodalom” volt a fontos, hanem a történet elemi áramlása, az emlékek kék virágos romantikája, az az emberi, vagy pontosabban gyermeki igazság, amiről a történet hősei, a mesehősök tettek vallomást. A korai elbeszélések világa a gyermekkor és az emlékezés: nekiszabadult játékok, felszík-

rázó gyermeki indulatok, végzetessé sohasem váló összeütközések, amelyek fölé egy már elveszített tündérország felhőtlen ege borul. Az emlékek és az álmok tágas égboltja, minthogy ezeknek az írásoknak a cselekményét és emléanyagát mindig a nosztalgikus visszatekintés rendezi el. A történet bizonyára valóságos eseményekre épül, az epizódoknak személyes hitelessége van, az elbeszélés levegőjében mégis van valami meseszerű, valami mitikus. Róluk is elmondhatnók azt, amit Kosztolányi írt a fiatal Gelléri Andor Endre elbeszélőművészetéről: „Tündéri realizmusa fölött könnyűség és fényesség lebeg.”

Ez a könnyű és fényes égbolt később valahogy elborult. Midőn Lázár Ervin fiatal íróként Pécsről a fővárosba költözött, nehezen birkózott meg tapasztalataival: magányosnak, szinte elveszettnek érezte magát. Hasonlóan azokhoz a vidéki Magyarországról Budapestre érkezett ifjú költőkhöz: Ágh Istvánhoz és Bella Istvánhoz, akik nem könnyen barátkoztak meg a nagyváros mozgalmasságával, számukra idegen embereivel. Ahogy ők versben, Lázár Ervin elégikus hangú elbeszélésekben vetett számot a kezdetben barátságtalan világgal, majd lassanként az otthonra találás engesztelő élményeivel. Így talált vissza a mese-mondás öröméhez. De ha korábban talán önmagának mesélt, hogy mindig elevenek maradjanak a gyermekkor megtartó emlékei, és az elhagyott természet: a Dunántúl virágai, füvei és madarai adjanak vigasztalódást a mostoha köznapokban, később gyermekeinek mondott mesét vagy éppen tőlük kapott játékos ötleteket. Visszatalált a meséhez, és a mesében találta meg a valóság rejtett értelmét, akár a régiek, akik mitikus történetekben adtak számot arról, hogy mi megy végbe az emberi világban és mi húzódik meg a látható világ mögött.

Ez valójában már a példázatot igen régi epikai hagyományára utal, vagyis a történeteknek – túl az anekdotikus mondanivalón – általánosabb értelme van. A példázatot, akárcsak az anekdota és a mese, a leginkább régi epikai kifejezőmódok közé tartozik, az egyszeri történet ilyenkor általános jelentőséget kap, valamilyen emberi tulajdonság, magatartásforma, lelki habitus karakterét világítja meg. Lázár Ervin történetei, minden hangsúlyozott egyszerűségük mellett is, nemegyszer kapnak példázatos értelmet, természetesen az állatvilágból származó epikai hősök is ilyen értelmet hordoznak, s ahogy a népmesék, a népi példázatok hősei, valamilyen erkölcsi, mentális tulajdonság jelképei lesznek. Ezek a tulajdonságok többnyire érték-hordozók, nem egy alkalommal az emberi társadalomban tapasztalt visszásságok és vétkek ellenében hordozzák és képviselik a természetes emberi, erkölcsi értékeket: az okosságot, a jóindulatot, a hűséget és mindenekelőtt a szeretetet. Lázár Ervin műveiben ez utóbbi fogalom mindig központi szerepet kap, mondhatnám, egy „szeretet-deficittel” terhelt világban és társadalomban képviseli igen erős hangsúllyal a felebaráti szeretet hagyományos (és mára bizony alaposan megfakult) értékét.

Mindez magyarázatot ad arra is, hogy Lázár Ervin történetei miért lettek olyan népszerűek, nemcsak a gyerekolvasók, hanem a felnőttek között is. Meseinek évtizedek óta nagy táboruk van a tízen aluli közönség körében, s mint tapasztalom, kedves olvasmányok a felnőttek között. Rendre ott látom őket tanárok, újságírók és tudós irodalmárok könyvespolcain, természetesen nekem is kedves olvasmányaim. *A hétfejű tündér* című kötetének hősei: Mikkamakka, Bruckner Szigfrid, a kiérdemesült oroszlán, Aromo, a fékezhetetlen agyvelejű nyúl és Vacskamati, aki bizonyára a mese-univerzum macskáinak népes

közösségébe tartozik, hamar népszerűek lettek a különféle korosztályokhoz tartozó olvasóknál. Joggal tartanak igényt erre a népszerűsége a *Berzsián és Dideki* című mesekönyv hősei is: maga Berzsián, a kiváló, de mostanában írás-undorban szenvedő költő, Sróf mester, valójában „ezeregymester”, aki bámulatos fürgeséggel barkácsol a televízióból taligát s a taligából televíziót, Violin, a dobhártyarepesztő csudazenész, a locska-fecske Zsebenci Klopédia, továbbá Dideki, a télen is virágzó kis kert úrnője, Ribizli, a repülő kutya, aki a virágok illatával táplálkozik, és ellenségük: Áttentő Redáz, aki ha leveszi keménykalapját, a szurokfekete fejéből áradó sötétséggel homályba tudja borítani a fél világot. Ők Lázár Ervin ma is népszerű mesehősei.

A meséhez mindig erősen karakteres: gyönyörű avagy förtelmes, jóságos avagy szörnyűséges hősök kellene. E mesehősök természete és egyénisége alakítja ki a mesevilágot, a történetet, hozza létre a történet „levegőjét”. A mesevilág és a történet kulcsfigurája ezúttal Berzsián. Telve jó szándékkal, szeretettel, telve gyötrő kétséggel és elégedetlenséggel, minthogy nem jön az ihlet, késlekednek a híres „jobbladák”, amelyek természetesen sokkal szebbek szoktak lenni, mint a „balladák”. Annyira késlekednek, hogy a természetes költő még azt is elmulasztja, hogy hatvanadik születésnapján versben köszöntse hőn szeretett mesterét. A történetet, amely e szomorú mulasztást és a mester „hatvanésháromgyedik” születésnapján bekövetkező elégtételt megörökíti, Csorba Győzőnek ajánlotta Lázár Ervin, midőn Berzsián költő kedvének elborulását, majd csudálatos felderülését elmeséli. A mesének személyes jelentése van, ez a személyesség nyilvánvalóan az érettebb olvasó megértésére számít, minthogy ez az olvasó nemcsak a fordulatos-csudálatos történet iránt érdeklődik, inkább az foglalkoztatja, ami a történet mögöttes terében található. Vagyis az író világlátása, élettapasztalata, emberismerete és személyes mondani-valója. Berzsián költő küszködése saját rosszkedvével, fortyogó indulataival, és megbékélése a világgal, önmagával.

A mese költészete ebből a személyességből ered. Lázár Ervin mesenoveláinak mindig a költőiség a legfőbb ereje. Ennek a költőiségnek lehet forrása a történet során alkalmazott dramaturgia, amely általában a világ mese- és mondakincsének ősrégi hagyományait követi. Ilyen mese-dramaturgiai eljárás a jó harca a rosszal: Berzsián és barátai küzdelme Áttentő Redáz ellen, ami a fény és a sötétség mitikus viaskodását fejezi ki. A költőiség forrása továbbá a szelíd humor és irónia, mellyel Lázár saját mesehőseit – Berzsián esetében önmagát is – szemléli és ábrázolja. Ennek az iróniának időnként éle van: a mesevilágon kívül álló valódi világot ítéli meg, azt a világot, amelyben „az emberek lopnak, csálnak, hazudnak. Lustálkodnak. Vizezik a bort. Klórozzák a vizet. Egy-másnak vermet ásnak. Részrehajlók, kárörvendők, önzők, zsugoriak, gyávák, pöffeszkedők, irigyek, kontárok, tohonyák.” Igen, Berzsián költő és barátai nem sok bizalmat éreznek az iránt a világ iránt, amely a mese tündérbirodalmán kívül található. A mese ebben a tekintetben a tapasztalat és a valóság kritikája is, mint ilyenek – mindig morális üzenete van.

Végül a költőiségnek talán legfőbb – szüntelenül buzgó, bővizű – forrása a nyelvi ötletesség és humor. Lázár Ervin, mondhatni, kezdettől fogva önálló mesenyelvet teremtett, rendre ezen a nyelven beszélteti könyvének hőseit. A nyelvi játékoság, a játszi szóalkotás és szóképzés szabja meg ennek az

egyéni mesenyelvnek a természetét. Már a mesehősök neve is csupa játékos ötlet: Zsebenci Klopédia, Szőrényszőr Tejbajszán, Áttentő Redáz. Aztán Berzsián rosszkedvének fokozatai: a hervattdália-állapot, az elázottzászló, majd a vízzelt-szarvasnyom szomorúság! Így érzi magát a költő, aki nem írt elég elégíát s elodázta az ódákat; így aztán nem is tehet mást, beül barátaival a Hörpentő nevű szörpöntőbe, ahol Vinkóci Lőrenc méri a bort.

„Jönnek a pomogácsok”

– Egy Lázár Ervin-emlék –

A széles körben idézett „jönnek a pomogácsok”, amivel engem elég gyakran üdvözöltek jó huszonöt évvel ezelőtt, Lázár Ervin egyik mesefordulata volt. Születése egy baráti borozásnak volt köszönhető. Mi akkor feleségemmel a Nagymező utcai „újságíróházban” laktunk, szemben az Operettszínházzal, s fölöttünk lakott az Esti Hírlap című újság népszerű riportere: Kóbányai György (barátunk: Köbcsi), nála találkoztunk irodalmunk olyan hírességeivel, mint Ágh István, Császár István, Bella István (maga is az „újságíróház” lakója), Vathy Zsuzsa és persze Lázár Ervin. Egy borozgatással telő esti összejövetelen Ervin mellett ültem, észrevettem, hogy szeme sarkából engem méreget. Ilyenkor mindig valamilyen írói ötlet, szójáték született. „Fogok rólad írni egy mesét” – mondta végül. Ez önmagában megtisztelő bejelentésnek számított, mint közismert, meséinek egyik leginkább rokonszenves és népszerű hőse Vacskamati volt – ő Vathy Zsuzsa, vagyis Vati macska mesebeli alteregójaként született. Tehát örülnöm illett. Ez az öröm akkor is megmaradt, amikor kiderül, hogy a „pomogácsok” nemigen tartoznak a mesebirodalom jóságos hősei közé, ámbar Ervin mesevilágában még az ijesztő figurák is jóságosak voltak (vagy utóbb ilyeneknek bizonyultak). Sokszor kérdezték tőlem, vajon nem nehezteltem-e meg a baráti tréfa miatt. Őszintén mondom, és ezt Ervin is jól tudta, hogy a legkevésbé sem tekintettem ezt sérelmesnek. Csakis baráti tréfának, s bizony, ahogy aztán tapasztalatokat szereztem a hosszú irodalmi életben, talán hasznos lett volna, ha néha fél tőlem valaki. Elvégre a magyar irodalmi hagyomány szerint az irodalomkritikus státusa, foglalkozása eleve szorongást okoz. Végül is örülök annak, hogy az én esetemben ez a szorongáskeltés elmaradt, remélem, sohasem voltam félelmetes.

A névadó Lázár Ervin

Választott címünk kettős tartalmú: utal a konferencia témájára, és ugyanakkor kijelöli az írói eredetű névadás lázáros megoldásainak bemutatását.

1. Lázár Ervin művei felillantják próteuszi alkatának névbe transzponált megnyilvánulásait. Lehet őt *Kálvintéri Lajosnak*, *Plajbász Karcsinak*, *Duzma Dözmőnek*, *Világhódító Felületes Ervinnek*, *Berzsiánnak* vagy *Tupakkának*, *Simfnek* vagy *Illés Ézsaiásnak*, de akár egyszerűen *Lázár Ervinnek* nevezni. Valamennyi név azt az alkotó személyiséget takarja, aki finom ironiával, észrevétlen regiszterváltásokkal és a valós-fiktív-imaginárius hármasság látószögéből képes megmutatni a kicsiben is megbúvó univerzumot.

Ebben az írói világban kitüntetett szerepet töltenek be a nevek, amelyek képesek bemutatni Lázár ösztönös és tudatos névadói gyakorlatának általános és különös vonásait.

2. Lázár Ervint az onomasztikai szakirodalom a névérzékeny írók sorában említi (vö. például Kiss Antal 1997, G. Papp 2008). Tudatosságának fokát – egyebek mellett – igazolják azok a naplóbejegyzések is, amelyekben egy-egy név hangulatát, karakterét próbálja meg: például *Tupakko* (?) = *Tupakka*; *Bőbeszédű Kumpu*, *Arnold*, *Bőbeszédű Euren Euren*, *Bőbeszédű Arnold Anasztáz* = *Bőbeszédű Anasztáz*; *Durix Bederix* ~ *Duriksz Bederiksz*, *Bederiksz Duriksz* = *Bederik Duri* (Napló 2007: 22, 35, 70.). Teremtett személynevei közül kettő (*Berzsián* – aug. 24., *Árnika* – ápr. 17.) megtalálható a hivatalosan is anyakönyvezhető nevek között (vö. *Magyar Keresztnevek Tára*). Ez a tény is neveinek erősségét, hatását bizonyítja. Az író nevek iránti érdeklődésére világít rá egy, az élete utolsó évében rögzített beszélgetés részlete is: „**Pálfán** kutakodtam egy papnál az anyakönyvben, azt néztem, hogyan nevezték el a gyerekeiket. Mentem az utcán, és találkoztam **Sánta nénivel**, aki a kovács felesége volt és az unokáját nevelte, s kérdeztem, **Sánta neni**, hogy hívják a gyereket? S azt mondja: **Roland** kisfiam. Hogy kell írni? Azt feleli: azt nem tudom. Ezért beültem a paphoz és megnéztem, hogy milyen neveket adtak 1937-ben, akkor **László** volt a legtöbb. Amikor ott jártam az 1970-es években, már nagy kavalkád volt, de 1900-ban még **István** és **Klára** volt” (Akadémiai beszélgetések: 2006. február 11.).

A nevek szerepe meséiben, mesenovelláiban és meseregényeiben még erőteljesebbnek látszik, mint elbeszéléseiben. Lázár olyan gyorsan váltogatja a párbeszédekben megszólalókat – s ez mesemondói stílusának egyik jellegzetes vonása –, hogy részint ezért, részint pedig a gyermeki befogadás természete miatt újra és újra megnevezi a szereplőket (vö. például HT.). Íme egy rövid illusztráció a *Négyszögletű Kerek Erdő* című meseregényből:

„– Hencegős! – ordította Vacskamati.

– Nagyképű! – kiáltozta Aromo.

Bruckner Szigfrid egyenesen így bődült el:

– Nagypofájú!

– Kicsoda? – kérdezte *Mikkamakka*.

– *Ló Szerafin!* – bömbölték kórusban.” (NKE.: 36.)

A lázári névadás sajátossága kutatásaim alapján leginkább mégis az, hogy a nevek segítségével megrajzolható az a valóságos és fiktív világ, amelyben valóságos és fiktív hősei mozognak. Az elrugaszkodás dobantó deszkája *Alsó-Rácegrespuszta*, amelynek térbeli rekvizitumai a hajdani, mára elenyészett pusztá felismerhetőségéig kimutathatók (*Kissarok, Nagysarok, Rohadtsarok, Nagyszederfa, Alsóház, Felsőház, Csordakút, Hamarászó, Erzsébet-domb* – Csm.), és az az írói látásmód, amelynek eredményeképpen *Alsó-Rácegrespusztából Rácpácegres* lesz. S mi van a kettő között? *Kisgerőcz sor, Széljárta Fák tere, Jézus Szíve* (templom) és *Tűzmúzeum, Szeretet-kút és Négyszögletű Kerek Erdő, Bíró Drinócziék földje és Ferenctornya*, no meg a *Masoko Köztársaság*.

A név gyakran erősebb az írónál. Lázár esetében magától értetődően következik művei élményalapjaiból. Változatos módon használta környezete neveit. Volt, hogy megtartotta az eredetit, merthogy olyan erős volt a karakter, hogy nem hagyta magát megváltoztatni: *Szűcs Lajos*, a rácegresi kovács valós személy eredeti névvel, akinek kovácsműhelyében a gyermek Lázár Ervin sokat sertepertélt (Csm.). Máskor a nevet változatlanul hagyta ugyan, de a szereplőhöz kapcsolódó történetet részben vagy egészében megváltoztatta: például *A remete* című novella *Jósvai Jancsija* ilyen (Csm.). Ennek ellentettje, amikor nevet cserél, de úgy, hogy valóságos személyek neveit viselő alakok közé keveri a kitalálta, mint ahogy a *porcelánbaba* című írásában *Csurmándi* kerül a *Szotyorik, Bűtösök, Hujberek, Jósvaiak, Frigerek és Császárok közé* (Csm.). A *szőkés* című novella hősnéke neve fokozatosan bújik elő az emlékek elfojtott hálójá mögül, s válik a legfontosabb gondolattá: „De hiszen az én vagyok! **Ferkó** vagyok! **Ferkó**. Ezek még a nevét is elvették. Kiabálni kezdett.” (Csm.: 81.) Néha csak egy kicsit módosított a valódi néven, vagy a tájnyelvi változatot használta: Markóján *Makorján* (Ft.), Taubel *Tájbel*, Drinóczi *Dernóci*, Hermann *Hermány*, Greifeistein *Rábestán* (Csm.). Az is előfordul, hogy az eredetileg ragadványnév lép elő családnévvé: például az alsó-rácegrespusztai *Keserűk* ragadványneve a *Szotyori* volt (Csm.). Sok esetben egy-egy létező családnév (*Bódör, Csótár, Kósa*) vagy egy-egy asszonynév rövid változata (*Bartalosné, Cseténé*) kelti életre azt a nyüzsgő, pletykás-babonás, mégis szerethető világot, amely a pusztai emberek hétköznapijait jellemezte a XX. század derekán.

Lázár Ervin sajátos módon élt a fikció lehetőségeivel. Nemcsak történeteinek cselekményszövése vagy szereplőinek figurája mutatja ezt. Tulajdonneveinek feltérképezése is igazolja, hogy a valóság és a fikció keveredése, sőt tudatos vegyítése érvényesül leginkább névadásában. Így kerülhetett egymás mellé, felsorolás részeként *Ivry, Barranquilla, Yaounde, Hobart, Rácpácegres és Quintuquicca* (BD.). *Rácpácegres* ikonikus név, az életmű felszínesebb ismerete is elegendő az értelmezéséhez. Van-e okunk gyanakodni, hogy itt még valami furfangos dolog is történik? Nemigen, pedig *Quintuquicca* nem valóságos helynév, mint a többi, hanem Lázár Ervin fantáziájának eredménye még akkor is, ha általunk ismeretlen asszociációi lehetségesek (vö. BB.: 88.). Iser gondolata – miszerint „Amint a valóságok áthelyeződnek egy szövegbe, valami más jelévé változnak.” (2001: 23.) – itt is érvényes. Ebben a konkrét esetben a helyneveken keresztüli tértágítás és a hihetetlen hitelesítésének eszközévé változnak. Pais Dezső ezt így fogalmazta meg: „A név a környezetében vall, és a környezetében gyakran mást vall, mint önmagában” (1960: 101.).

Lázár Ervin meséinek, meseregényeinek személyneveit az éppen aktuális gyermekkörnyezet is inspirálta; saját gyermekeit pedig a névadásban is alkotótársnak tekintette (vö. *Szegény Dzsoni és Árnika*). Sokan és sokféleképpen bemutatták már ennek sajátosságait, játékos megoldásait.

Az írói eredetű nevek közül érdekesek még az ún. „kvázi személynevek”, mivelhogy a mesékben és meseregényekben sok van belőlük: *Bruckner Szigfrid és Bruckner Szilvia* (Ko.), *Mikkamakka, Szörnyeteg Lajos, Kisfejtű Nagyfejtű Zordonbordon, Aromo, Dömdödöm, Nagy Zoárd* (NKE.). Sokszor nehéz meghatározni, hogy gyermek- vagy állatszereplőkről van-e szó. A szerző a befogadó képzeletére bízta a döntést. Egy interjúbán beszélt arról, hogy egyszer Réber László megkérdezte tőle, hogy hogy néz ki *Dömdödöm*: „Azt válaszoltam, olyannak rajzolja le, amilyennek ő elképzelem. **Így lett az én kisfiúból mackó**” (Szablyár 2005: 15.). Az író eredeti elképzelése szerint egy szeleburdi gyerekcsoport antihősei élnek meg a *Négyszögletű Kerek Erdőben* hétköznapi kalandjaikat. A nevük következtében válnak különössé és titokzatossá, és lépik át a valóság határait. Így lesz belőlük „medveforma férfi” és „gyerekforma macska” egyetlen történetben.

Az írói eredetű nevek az alkalmi tulajdonnév-alkotás sok-sok lehetőségét reprezentálják. A hivatalosan és a közhasználatban elfogadott névalakok mellett a teremtmény képzelet létrehozhat olyan formákat is, amelyek többnyire csak az adott szövegvilágban funkcionálnak; halandzsanevek: *Baramburác Bumburác* (Mgy.), *Parmerozpazepan Pozmerozpozipul* (Ka.), *Passzerputh Limadogon* (Ka., FC.), hangulati-érzelmi hatást tükröző nevek: *Dr. Zirzur* (Bb., NKE.), *Murmura néni* (Mgy.), *Pálinkós Gyurka* (BB.), hapax legomenonok: *Lapázi Lopez* (BB.), *Szörényször Tejbajszán* (BD.), *Vinkóci Lőréc* (BD.). Ezek a példák azt is mutatják, hogy Lázár Ervin alakjai ide-oda közlekednek, egyszerűen átsétálnak egyik alkotásból a másikba, és néha még funkciót is váltanak. A Bab Berci kalandjaiból (1989) *Rutoldó és Tupakka* vándorol át a *Manógyár* (1993) világába; az *Aromo* pedig felbukkan *Kukica hercegnő* szívének elnevezéseként is (Mgy.).

Rácz Endre (1992) írt Mikszáth Kálmán elbeszélései ürügyén a belehallás jelenségéről. Bemutatta, hogyan felelgetnek egymásnak a tót falvak harangjai (vö. *Szent Péter esernyője*), vagy hogyan idézi meg a békák brekegése a papok természetét (vö. *Különös házasság*). A gyermeki elhallás, belehallás Lázár neveiből is kimutatható: *Berzsián, Dideki* (BD.), *Kicsus Grabula, Pamoszlán* (Mgy.), *Hapciter* (Ka.). Ez adta a párhuzamot, hogy Lázár esetében beszélhetünk a „belelátás jelenségéről” is. Mi más lenne az oka a következő nevek keletkezésének: *Zsebenci Klopédia* zseb-enciklopédia (BD.), *Ríz Tejbeg* tejbegríz (Mgy.), *Rutoldó* hurutoldó (BB., Mgy.) – „Apu olyan szögéből látta a címkét, hogy az eleje lemaradt” (Lázár Zsófia 2009), *Kisdó Rogi Amónys Döbbszenes Kurenill, Bolon Distók, Grafo Mánuel, Nemeuk Lideszi, Al Madzsem* (Napló: 84, 99, 123, 209, 254.).

Végezetül ejtsünk néhány szót a kettős fikció következtében felbukkanó irodalmi eredetű nevekről. Mondhatnánk azt is, hogy egyfajta intertextualitásról van szó. Umberto Eco (1995) szerint ez az az eset, amikor egy adott szerző adott művében megteremtett szereplő nevével együtt bukkan fel más szerző fikciós művében. Ilyenkor az igazság bizonyítékaként funkcionálnak ezek az alakok. Lázár Ervinnél is találkozunk néhányval. Például az egyetemes orális

irodalomból ismert *Hüvelyk Matyi* (Hsz.: 219.) A *csapda* című novella gyerekhőse nevének helyettesítésére szolgál. *Bogatir Ábrahám* – aki eredetileg Kardos G. György *Avram Bogatir hét napja* című regényének szereplője – a város megmentésében (Ka.: 154.) bukkan elő mint szomszéd.

3. Előadásunkban igyekeztünk bemutatni azt, hogy Lázár Ervin névérzékeny és a névadásban eredetiséget tükröző onomaturg volt. Az emlékekből, álmokból és a valóságból szőtt történeteinek világában a tulajdonnevek múltat idéznek, jövőt jósolnak, felismerést ígérnek és megnevettetnek.

Az adatok forrása és rövidítésük

Lázár Ervin: *Bab Berci kalandjai*, Budapest, 2002, Osiris Kiadó = BB.

Lázár Ervin: *Berzsián és Dideki*, Budapest, 2006, Osiris Kiadó = BD.

Lázár Ervin: *Csillagmajor*, Budapest, 2005, Osiris Kiadó = Csm.

Lázár Ervin: *A Franca Cirkusz. Hangjátékok*, Budapest, 2006, Osiris Kiadó = FC.

Lázár Ervin: *A fehér tigris*, Budapest, 1998, Osiris Kiadó = Ft.

Lázár Ervin: *Hét szeretőm*, Budapest, 1994, Századvég Kiadó = Hsz.

Lázár Ervin: *A Hétfejű Tündér*, Budapest, 1977, Móra Ferenc Könyvkiadó = HT.

Lázár Ervin: *Kisangyal*, Budapest, 2002, Osiris Kiadó = Ka.

Lázár Ervin: *A kisfiú meg az oroszlánok*, Budapest, 1978, Móra Ferenc Könyvkiadó = Ko.

Lázár Ervin: *A manógyár*. Második, új mesékkel bővített kiadás, Budapest, 2002, Osiris Kiadó = Mgy.

Lázár Ervin: *A Négyszögletű Kerek Erdő*, Budapest, 2005, Osiris Kiadó = NKE.

Hivatkozott irodalom

Akadémiai beszélgetések, 2006. február 11.: *Irodalom, film és valóság. Beszélgetés Lázár Ervinnel*, <http://www.mmakademia.hu/ab/9/902.php> (2009. 09. 15.)

Eco, Umberto, 1995. *Hat séta a fikció országában*, ford. Schéry András, Gy. Horváth László, Budapest, Európa Könyvkiadó.

Iser, Wolfgang, 2001. *A fikatív és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ösvényein*, ford. Molnár Gábor Tamás, Budapest, Osiris Kiadó

Kiss Antal, 1997. *Személynevek használata novellákban*, MNyTK, 209. Budapest–Miskolc, Magyar Nyelvtudományi Társaság és a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete, 561–64.

Lázár Ervin, 2007. *Napló*, Budapest, Osiris Kiadó

Lázár Zsófia, 2009. Levélváltás: 2009. június 18–19.

G. Papp Katalin, 2008. *Személynevek szövegbe ágyazódása Lázár Ervin meseregényeiben*, in: Bölcskei Andrea – N. Császi Ildikó szerk.: *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai* (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.) Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 588–597.

Pais Dezső, 1960. *Szemponatok Árpád-kori neveink vizsgálatához*, in: *Névtudományi vizsgálatok*, Budapest, Akadémiai Kiadó

Rácz Endre, 1992. *A belehallás jelenségéről*, *Nyelvtudományi értekezések 134*. Budapest, Akadémiai Kiadó

Berzsián álarca mögött, avagy Lázár Ervin, a költő

Berzsián mesehős. Azt is tudjuk róla, hogy költő, és nevét gyermekszáj ferdítette Berzsenyiről. Hangsúlyozottan robusztus természet, borzas szakállát, hangulata szerint konya vagy kackiás bajszát figyelembe véve könnyen lehet őt teremtetőjével, pontosabban megírójával azonosítani. Pláne, ha olyan mondatokat is olvashatunk róla, miszerint: „Berzsián költő utálta a rosszkedvet. A mások rosszkedvét is, de magát kiváltképp...” Beavatottaknak ez már tömény Lázár Ervin-i filozófia. Így aztán senki sem csodálkozhat, ha Lázár meséinek költőiségéről éppen a Berzsián álarc mögé bekukkantva szeretnék egyet s más elmondani.

Hogy miért Berzsenyit választotta Ervin? Jó, nem ő választotta. A névkicsavarás gyermekszáj-lelemény. De egy gyerek nem olvas Berzsenyit, csakis apja mesélhetett róla valamit neki. Emlékszem, amikor egy csapat író meglátogatta a niklai kúriát, Ervin lett alkalmi idegenvezetőnk. Azt is elmondta, hogy ő is egy ugyanilyen épületben nőtt fel. Száz évvel korábban ott is az uraság lakott benne, aztán sikerült kastélyt építenie magának, a régi kúria meg az intézőre maradt. (Többek között az ő apjára.) Szóval maga a Berzsián név már érthető, de miért pont költői jelmezt öltve örökíti magát meg egy író?

„Ha tudnék verset írni, dehogy írnék prózát. Mesével azért próbálkoztam, mert közelebb áll a költészethez.” Ezt a gondolatot többször elmondta és leírta. Kamaszkorában ugyanis őt sem kerülte el a versíró láz. Sőt, komolyabban elkapta, mint másokat, mert ő megőrizte, sőt füzetbe másolta egykori próbálkozásait. Így elég pontos képet kaphatunk az ambiciózus diák-költőről. 14 évesen például ilyesmiket ír: *„Gólyamadár! / Afrikánál, / Messze-messze / Hazaszáll. / Véle küldöm / Bús szívemet / Néked édes / Jó anyám. // Kis hazámtól / Messze estem / Messze elsodort / A szél. / Esténként / Az esti szellő / Mindig rólatok / Beszél. // Ti rólatok, / Jó szüleim, / És te rólad / Szép hazám. / Szívemet, mint / Kétélű tör / Honszerelem / Járja át.”* Később persze ír jobbat, érettebbet is. (Néhányat én is közöltem a Kincskeresőben, de akit jobban érdekel a téma, olvassa el Komáromi Gabriella monográfiájának idevonatkozó fejezetét.) A lényeg kétarcú: Lázár megőrzi ezeket a verseket mint kamaszkorának fontos dokumentumait, de esze ágában sincs valamelyiket is közreadni. Sőt, kemény lapszél-jegyzetekkel bélyegzi meg szinte valamennyit. Többnyire ilyen minősítő jelzők szerepelnek: „*vacak*”, „*rossz*”. Ha dicsér, az legfeljebb néhány sorra vonatkozik. Talán egyetlen versével tett kivételt, amelyet József Attila emlékezetére írt 17 évesen: *„...egyedül élt, baráttalan, / rideg sorsa vitte / drága vézna testét / a lelketlen sínekre.”* Ezt utólag is megvédte: *„Ezt nem szabad bántani, mert sírva írtam.”* Néhány kivételtől eltekintve, még a költők is kinövik kamaszkori verseiket. Lázár annyiban különbözik a megszokottól, hogy az ő pályáján ez nem egy viszonylag lassú fejlődési folyamat során megy végbe. A pesti egyetemista váratlanul a kor – máig izgalmas – szellemi műhelyébe

csöppen. Ráadásul neki magának kell kiválogatnia a magot az ocsú közül. Ez a folytonos készenlét önvizsgálatra is kényszeríti. *„18 éves koromban a Ménesi úti kollégiumban csapott belém a fölismerés, hogy bizony költőnek rossz lennék, amit rettentően sajnáltam természetesen. Maig is azt mondom, az, hogy valaki prózaíró lesz, annak a beismerése, hogy nem tud verset írni”*. De ha mesét ír – tegyük hozzá –, akkor mégiscsak költő egy kicsit. Ez persze általában nem igaz. Viszont kitűnő kulcsot ad Lázár Ervin művészetének titkaihoz.

Mielőtt ezekből a titkokból megpróbálnék néhányat valamiképpen rendszerezve elővezetni, először egy másik írásából idéznék. Ez amolyan recenzió-ajánlás. Bennünket most nem az érdekel, hogy a pályája csúcán – és sajnos végén – álló élő klasszikus jogosan tisztelte-e meg dicséretével ifjú pályatársát, inkább az, milyen kritériumok alapján dicsért, milyen értékeket tartott a költészet lényegének. Ne feledjük, a Ménesi úti kollégista épp ezeket az értékeket hiányolhatta saját magában: *„Az ismerkedés első pillanatában elragadja az olvasót Blaskó Mária verseinek meleg humora, derűt sugárzó bája és muzsikáló dallama... A szövegösszefüggésben már aurát kapnak a szavak, elszakadnak a hétköznapi röghöz kötöttségüktől, messze fölrepülnek... A költő nemcsak a verselés szabályait tudja hajszálpontosan, de ismeri a szavak lelkét. A rongybaba kék messzeséget tükröző szemében meglátatja velünk a bolygó fényét. Összeköt a végtelenséggel. Gyereeknek, felnőttek jó szívvel ajánlom a Felhőgombolyítót.”*

Már tudjuk (legalábbis sejtjük), milyen értékeket hiányolt a fiatal költő saját korai verseiben. Ideje továbblépnünk, keresve, milyen lehetőségeket hiányolt egyre jobban kiteljesedő írói pályáján magában a műfajban. És végül hogyan valósította meg a vágyak és realitások szintézisét meséiben.

Bocsánatot kérek a leckefölmondásért, de szükségesnek érzem ahhoz, hogy pontosan megértessem, miről beszélek. A mese és a költészet a két legősibb tartománya annak, amit mi irodalomnak nevezünk. (Azért ez a körülményeskedő megfogalmazás, mert mindkettő jóval az írásbeliség előtt alakult ki. Mondhatnánk, gyökereik egyidősek emberré válásunkkal. Nem véletlen, hogy az életet egysejtűként kezdő, az evolúciót kicsiben megismétlő gyermek számára épp ezek a műfajok a legkorábban elérhetőek.) A mese a kollektivitásnak az alapja. A tudnivalók a történetbe vannak bekódolva. A közönség a hős sorsának alakulásából tanul erkölcsöt, logikát, vagy éppen a meseszálra felfűzött ismereteket.

A költészet a varázslók titkos tudományából fejlődik ki. Az egyszerű, beavatatlan ember nem érti a varázslat mechanizmusának működését, de átérzi a varázserő gyönyörűségét. Ebben van a varázslás titka, amely természetesen megfejthetetlen, de néhány eszközét elég pontosan el tudjuk különíteni.

Az egyik varázseszköz a *zene*. Arisztotelész az egész lírai műfajt még nem a költészethez, hanem a zenéhez sorolta. Valaha a verset csak énekelve lehetett elképzelni. Talán a könyvnyomtatás választotta el a nehezen kottázható dallamot a szabadon sokszorosítható szövegtől, bár a ritmus, a rím iránti minőségi követelmények ezzel csak szigorúbbak lettek. A Ménesi út frissen meghódított magaslatáról visszanezve ama kamaszkori zöngzemények fakó rímeit és botladozó ritmusát találhatta az ő tehetségét kompromittálónak Lázár, amikor ki-mondta róluk ítéletét. Tarthatjuk döntését egy kissé elhamarkodottnak, mégis

tény, hogy végérvényesen lemondott a költészet műveléséről. Ugyanakkor különböző próbálkozások tanúsítják, hogy verselni megtanult. Nagy költészettel ugyan nem próbálkozott, sőt még verses mesével sem, de gondos önfilológiája számos kísérletét megőrizte. Hogy ezek a próbálkozások számára fontosak voltak, mi sem igazolhatja jobban, mint hogy ezek az ötletek ott motoszkálnak a fejében, időnként újraalkotja, alakítja őket. Például a hetvenes években kiötlö: *„Engemet egy idő óta / Követ három idióta.”* 2002-ben aztán tovább fűzi a gondolatot: *„Hátranéztem és megláttam, / hogy én vagyok mind a hárman.”*

Az ezredforduló táján egy Heine-verset variál: *„Hej! Ne / Ha hallom ezt a szót: magyar / Huh, magyar, lám kart a karba / Befonva jönnek szart kavarva...”*

A rímjátékot aztán össze lehet kötni valami szürrealista szójátékkal: *„...ihaj / Ott a bivaly! / Szarva közt ógyeleg / A tógyeleg...”* Innen már csupán egy lépés a *Négyszögletű Kerek Erdő* költői versenye. Ime Vacskamati pályaműve: *„Szerda ablakában / Csütörtök ül, / És ordít / Csütörtökül.”*

A cirkusz kupolája alatt a trapézon botladozó bohóc is kiváló artista. Hiszen csak ijesztget bennünket, hogy leesik. Lázár meséinek költőisége azonban nem az egyre virtuózabb versbetéteken alapszik. Legjobb meséiben az egész szöveg kerül fokozatosan a verselés törvényeinek hatálya alá. Erre a jelenlevők többsége könnyen tudna példát találni. Én is mondok majd egyet befejezésül.

A sámán költő másik varázseszköze a képalkotás. Lényeg: a hallható beszédből látványt tud létrehozni. Ezzel elvont tartalmakat (érzelmeket, gondolatokat) tesz láthatóvá, érzékekkel befogadhatóvá. Mindezt már nagyon régóta tudjuk, bizonyosság erre, hogy a különböző költői képekre többnyire még ma is a régi görögök elnevezéseit használjuk. A közbeszédben leggyakoribb hasonlat mellett ezért van metaforánk, metonímiánk vagy az érzékeket összekeverő szinesztéziánk. Az ember vizuális lény. Ha angol beszédpartnerünk rábólint arra, amit mondunk: I see (látom), akkor azt közli velünk, érti, amit mondunk. Magyarul is átlátjuk a problémát, és belátjuk, ha eddig rosszul láttuk át. Sőt az érthetőség kedvéért számos mesterséges látványt hozunk létre (térképeket, grafikonokat, képleteket).

Lázár Ervin költői képei külön tanulmányt érdemelnének. Kiragadott példaként hadd említsem meg, hogy örök játékosként ő szakmájának törvényével is játszik. Minden hasonlat arra szolgál, hogy a hasonlítottat vagy annak valamilyen lényeges tulajdonságát szemléletesen bemutassuk a hasonló segítségével. Ám Lázár szívesen cserélgeti a hasonlított és a hasonló szerepeket. Berzsián költő *„olyan szomorú volt, mint egy lyukas serpenyő”*. Ez a hasonlat számunkra nem Berzsián állapotát minősíti. Inkább a lyukas serpenyőről tudjuk meg, hogy szomorú. Ám hamar fordul a kocka, a költő a jól elképzelhető *„hervadt dália”*-állapotba süllyed, amely után már csak az *„elázott zászló”,* majd a *„vízzel telt szarvasnyom szomorúság”* következhet.

Az idő szorításában sietősen továbblépve, emlékeztetném hallgatóimat, hogy a költői kép valaha (de még ma is) a folyamatos nyelvteremtés kikutatott eszköze volt (és marad). Triviális példa, hogy ezért van még mindig a hegynek lába, oldala, gerince, pedig már régóta nem képzeljük hatalmas, félelmetes élőlénynek. A költők mint varázslók a többiek helyett is birtokba veszik a világot nyelvteremtő varázslataikkal. Ennek szépségét, nehézségeit, kudarcait

és sikereit jól megfigyelhetjük beszélni tanuló gyermekeinknél. Lázár nyelvi varázslatainak jó része a nyelv meghódításával küszködő gyermekek leleményein alapul. Ezt ő szívesen dokumentálja is. Berzsián mellett Dideki is Fruzsina lányának találománya. (Csigabiga, gyere ki, ég a háza, Dideki!) Emlékezzünk: ugyanezzel a technikával született meg Weöres Bóbitájának két tündér játszópajtása, Szárnyati és Röpteti. Az egyik ráül a Géza malacra, „ígér neki csókot”. A másik pajtás kikacagja. Weöresnél persze ez a gyermeki átértelmezés csak véletlen adta lehetőség. Lázár Ervin azonban tudatosan él a gyermeki szöveg-recepció – felnőtt számára bájosan bumfordi – átformálások adta lehetőségével. Így lesz az író könyvespolcán ma is látható kötetből Zsebenci Klopédia, és a sötét oldal rettentő ádáz hősét ezért nevezi el Áttentő Redáznak. Hogy Berzsián barátját, Sróf mestert is (költői) képbe hozzuk, kimondhatjuk: Ervinnek állandóan erre a srófra járt az agya. Boldogan jegyzi fel naplójában, amikor egy bukott diktátorról bakizva buktatót mond a bemondónő. Az egykor hiú reményeket keltő gláznosztyból és peresztrojkából is megalkotja a glásztrojka – többségünk számára érthető – szófacsarmányát.

A *zene, a költői kép és a nyelvteremtés* ősi varázslatain túl egy modern költői attitűdöt sem hagyhatunk figyelmen kívül. Ez az alkotó személyes megjelenése a műben. („*Szeretném magam megmutatni, / Hogy látva lássanak...*”) Egy gyönyörű népdal mérhetetlenül sokat tud elmondani tudat alatti lelkünk legmélyebb titkairól, mégis (W. S. szavaival) ez egy olyan bő kabát, amelybe mindenki belebújhat. Egy személyében létező költő versébe csak alkotójával együtt bújhatunk bele. Lázár költői exhibicionizmusa ambivalens. Egyrészt rejtőzik, másrészt folyton nyomokat hagy az értők számára, lehetőséget a majdani kitárulkozásra. A rendetlen bohém hatalmas munkával vezetett önfilológiáját valószínű ez a szándék élte.

Innen-onnan összekapkodott morzsák után nézzünk egy példaértékű példát! Lázárnak adódott egy sokat ígérő témája: Rácpácegresen – saját valódi és költött – szülőhazájában élt két ember, a csodálatosan furulyázó Rácegresi és a botfülű, ám kincsere éhes Pácegresi. Mind a kettő a király ablaka alá járt furulyázni. Alkalmanként egy aranyat kaptak. Rácegresi azért, mert szépen furulyázott, Pácegresi azért, hogy meg se próbáljon furulyázni. Így ment ez vagy száz évig, amíg csak meg nem haltak. Az egyik sírján egy szép sudár magas furulyafa termett, a másik zömök, terebélyes fa ágairól furulyaforma aranyrudak csüngtek alá. És ki-ki tetszés szerint eldönthette, melyik fáról szakít.

A téma megvan, jöhet a mesélés. És Lázár rögtön ráérez, hogy ebből az anyagból két mesére is telik. Az első, a „*Rácegresi és Pácegresi*” a két furulyásról kapta a címét. A szakember megállapíthatja, hogy a narráció jellegzetesen Lázár Ervin-es. Maga a király meséli el a történetet, csak nem az olvasónak, hanem az őt képviselő Babó Tittinek. (Aki természetesen élő személy, rokongyerek, itt a konferencián is sok szó esett róla.) Mesepszichológiai tankönyvekbe kínálózkodó példa, hogy a mesélés hamarosan párbeszéddé formálódik. A gyerek minden részletet előre jobban, pontosabban ismer, mint a szegény mesélő király. De azért nem veszi át a szót, rendületlen erőszakossággal meséltet magának tovább.

„– Most már mondanám is a mesét... Várj egy pillanatra... Hol is áll a két furulyafa?

– Hát hol állna! A paloták udvarán.

– Az ám – csapott a homlokára Ajahtan kutarbani király –, a nádfedeles palotám udvarán!

– Nem nádfedeles! Fázsindelyes.

– De még mennyire fázsindelyes! – lelkesedett a király, s így folytatta: „Kőből rakott, fából rakott, csillognak rajt vakablakok!”

– Csak ne húzd az időt szavalással – figyelmeztette Babó Titti.”

A következő pillanatokban kiderül, hogy a palota természetesen a Négy-szögletű Kerek Erdő szélén áll, és háta mögött Csodaország kezdődik.

„– Miközben nagyon közel – emelte fel az ujját Ajahtan kutarbani király –, mert esténként elhallatszott hozzánk, ahogy Csodaország öre, a hétfejű tündér énekelt.

– Hét szólamban.

– Bizony, mind a hét szájával más szót énekelt.

– Eladdig, amíg el nem vesztette hat fejét.

– Hát elvesztette? Akkor a vége felé azért énekelt csak egy szólamban.

– Azért bizony.

– Nem gondolod, hogy áttévedtünk egy másik mesébe? – töprengett a király.”

Jól tették, hogy áttévedtek. A Hétfejű Tündérnél szerintem sincs az egész világon szebb mese. Legfeljebb egy másik. A narráció megint szabálytalan. Az a szabály, hogy a mesemondó meséli el, hogy hol volt, hol nem volt. Ő legfőljebb tanúja lehetett a megtörténtekeknek. Itt azonban maga a hős mesél. Saját – majdnem tragédiába torkolt – ostoba rémtettét gyónja meg nekünk.

Minden onnan indul, hogy hősünk rémségesen csúnyának született. Egyik szomszédja, a furulyás Rácegresi ezért megpróbálja vigasztalni, ám a másik szomszéd, a kapzsi, gonosz Pácegresi bebeszéli neki, hogy őt a Hétfejű Tündér varázsolta ilyenné. Ezért rajta kell bosszút állnia. Rútságától lélekben is elnyomorult hősünk neki is vág a feladatnak.

„– Megöllek, gonosz szörny, megöllek, elvarázsló – ropogtattam a fogaim között.

A talpam alatt rídogáltak a füvek. Csak mentem: bimm-bumm. Mit nekem füvek! A fejem felett recsegték, sírdogáltak a fák. Csak mentem: dimm-dömm. Mit nekem fák! Az ég sóhajtozott, a föld nyöszörgött, csak mentem: zitty-zutty. Mit nekem ég, mit nekem föld!”

A próza közben egyre inkább sajátos törvényeit betartó verssé változik. Hamarosan megjelennek a költészet különleges képalkotó varázslatai is.

„Nosza, nekiestem. Suttu, levágtam az első fejét – mintha egy húr pattant volna el, földtől holdig érő, megzengett a világ. Fölébredt persze, álmélkodott, bámult rám tizenkét szemével. Nem kíméltem, nyissz, levágtam a második fejét is. Illatok szabadultak el ekkor, kikerics, fodormenta, kakukkfű, orgona és nárcisz illata. Felém nyúlt, meg akart fogni, de nem hagytam magam. Dolgoztam keményen a karddal, lándzsával, baloskával, péklapáttal, szablyával, vassal, vérrel, vencselővel.

Lehullt a harmadik feje is. Források, csermelyek buggyantak fel egy pillanatra. A negyedik is – arany hajfonatok libbentek és tűntek el a fák között.

Az ötödik is. Felcsilingeltek s elhaltak szánhúzó lovak téli csengettyűi.

A hatodikat nagyon féltette, húzta, óvta, de nem menekült, lenyisszantottam. Harang szólalt meg, akkor sok békességes harang egyre halkabban, egyre halkabban...

De akkor, jaj, elkapott! Szorosan magához ölelt, mozdulni se tudtam, a fejem épp a mellére szorult. Hallottam a szívdobbanásait. Kipp-kopp, dobogott a szíve és kérdezte tőlem:

Mit vétettem én neked, ember?"

És a költészet csodája után jön a mese csodája, az immár egyfejtűvé csonkított Hétfejű Tündér nem áll bosszút, nem haragszik, szereti ellenségét és szép-pé varázsolja. Azóta ő, a normálissá szépült mesélő vigyáz az egyfejtű tündérre.

Szerencsére a kihagyott részleteket mindenki el tudja helyezni a teljes egészben, hiszen az közös kultúrkincsünk. A varázslás tanúságait azonban még le kell vonnunk. A meseírásban sincs mese, nincs ingyenlakoma. Lázár költői ereje fölértékelte a narráció szövegét. Annak már minden szava része a csodának, ezért érinthetetlen. Ezért roppant nehéz éppen a legjobb műveit idegen nyelvre fordítani, és kilátástalan feladatnak tűnik egy Lázár-mesét más műfajba transzformálni. Persze lehet színpadra vinni őket, vagy a televízió útján terjedő látványokat hozni össze belőlük. De ezek mögött ott állnak az eredeti olvasható művek a maguk megrendíthetetlen hitelével. Olyan befogadó közegben, ahol hiányzik ez a háttér, könnyen elmaradhat a csoda is. A pontosabb megértés kedvéért, kérem a közönséget, hasonlítsuk össze Lázár meséit a vele együtt gyakran emlegetett Csukás István műveivel. Azok médiaképesek. Annál is inkább, hiszen Süsüvel, Pom Pommal, Mirr-Murrall vagy Sebj Tóbiással a televízió jóvoltából ismerkedett meg a rajongótábor. Ha bármelyiket könyvben olvassuk először, a tévéháttér nélkül csökken a hatásuk. A nyelvük nem különösebben varázslatos. Pedig Csukás kiváló költő. Akkor, amikor verset ír. De a meséit úgy találja ki, hogy bárki bárhol újramesélhesse őket. És az sem árt nekik, ha Pom Pom, mondjuk, szakácskönyvet ír. Mindez egyezik a mese ősi szellemével, hiszen bármelyik népmesét bárki elmesélhette, újramesélhette. Ám Lázár Ervin meséit nem lehet, nem is szabad szabadon interpretálni. Ahányszor a gyerek kéri, annyiszor elő kell venni a könyvet. Mert ezeket a történeteket a költő-sámán meséli el nekünk. Az, aki a furulyát szakította le a fákról az aranylúd helyett. Kemény döntés volt, viselte is összes következményeit érte. Legyünk hálásak neki.

Pályakezdés

Lázár Ervin és Pécs

Lázár Ervin a pesti bölcsészkar újságíró szakán végzett. Az 1956/57-es egyetemi tanév második felében gyakornoki idejét már a pécsi Dunántúli Napló szerkesztőségében töltötte, majd 1959 februárjától az Esti Pécsi Naplónál lett újságíró (filmkritikákat, jegyzeteket, tárcákat, riportokat jegyzett, s megteremtette Plajbász Karcsi alakját), de mindeközben a Dunántúli Napló mezőgazdasági rovatának (!) is a szerzője volt. Így emlékezett erre élete vége felé: *„Amikor a Dunántúli Naplónál látták rajtam, a kis vakarcs gyereken, hogy esetleg szépirodalommal is akarok foglalkozni, egy hivatalos ember mélyen a szemembe nézett, és megkérdezte, milyen rovatban szeretnék dolgozni. A kultúr-rovatban – feleltem. Az illető bólintott, aztán a mezőgazdasági rovatba rakott. És ennél jobbat nem tehetett volna velem. Ennek következtében rengeteget utaztam, megismertem a megyét, sok vidéki emberrel találkoztam, s ezért tulajdonképpen hálás lehetek.”*¹ Ha fellapozzuk a korabeli Dunántúli Napló számaiban a mezőgazdasági rovat cikkeit, már ott, azokban a száraz híradásokban is felfedezhetjük a későbbi jó tollú, jó humorú novellista szárnypróbálgatásainak nyomait. *„Csaknem meseszerű az egynapos, ötdekás csirkével készített interjú”*² – írja Komáromi Gabriella a tavalyi évben megjelent monográfiájának aktuális fejezetében. S valóban, ilyen sorokra bukkanhatunk az írásban: *„(...) előfordulhat, hogy pár hét múlva kirántanak – panaszkodik a csirke.” „Ön fiú vagy lány? – kérdezi a riporter. – Bocsásson meg, ezt még nem tudom.”*³

Bertha Bulcsu A szürke télikabát című írásában rendkívül plasztikusan rajzolta meg barátjának, Lázár Ervinnek pécsi „belépőjét”. Ez a rövid részlet nagyon jól jellemzi a kort, a várost és a fiatal újságírót: *„Akkoriban Pécsen, ma sem értem, miért, sok tehetséges, értékes ember verődött össze. Szántó Tibor, Galsai Pongrác, T. Polgár István kényszerűségből már éppen elhagyták a várost, de ott volt még Várkonyi Nándor, Csorba Győző, Bárdosi Németh János, Tüskés Tibor, Pákolitz István... És megérkeztünk mi, az új hadak, ki innen, ki onnan. Lázár Ervin, Hallama Erzsébet, Arató Károly, Thierry Árpád, később Kampis Péter és mások. (...) Lázárt, aki Budapestről érkezett mint új munkatárs, a titkárnő bejelentette. Ragoncsa kíváncsian várta az új munkatársat, de amikor Lázár az irodába lépett, meghökkent. Furcsa, gondozatlan hajzatú, gyűrött ingű, magas, erős fiatalember lépett be az ajtón, hosszú, fél lábszárig érő, kopott télikabátban. Mosolygott, köszönt, de Ragoncsa, saját elbeszélése szerint, meghökkent és nem hitte el, hogy Lázár azonos azzal az egyetemi hallgatóval, akit az újsághoz irányítottak. (...) ...úgy nézett ki, mint*

¹ Ágoston Zoltán: Minden, ami elmúlt, megvan. Lázár Ervinrel Ágoston Zoltán beszélget, in: Jelenkor, 2006, 49. évf. 5. sz. 477.

² Komáromi Gabriella: Lázár Ervin élete és munkássága, Osiris Kiadó, Bp., 2011, 109.

³ Lázár Ervin: Interjú Csirkeországból, in: Dunántúli Napló, 1963. ápr. 23. 1.

*egy szökevény vagy lengyel hadifogoly vagy internált – kezdett bele Ragoncsa. – Kedvesen, mosolyogva dumált, de egyetlen szavát sem hittem el. Amíg ki nem ment, a fiókban fogtam a revolvert...*⁴

Nem csoda, ha a fentiek után kifejezett felüdülés volt Lázár számára az Esti Pécsi Naplónál és a Jelenkornál eltöltött idő. Az előbbi amolyan vidéki, de nem a mai értelemben vett bulvárlapnak számított, az utóbbi pedig az akkor újrainduló pécsi irodalmi élet országos orgánuma lett. Az előbbi lehetőséget biztosított számára, hogy mint újságíró, több területen is kipróbálja magát, az utóbbi viszont az országos írói szárnypróbálgatás lehetőségét nyújtotta a 23 éves fiatalember számára. A műfaji különbözőség ellenére, bizonyos értelemben az Esti Pécsi Napló Plajbász Karcsija azonos a Jelenkor novellistájával. Talán ezzel is magyarázható, hogy korai novelláiban többen is riportszerű hangokat vélnek felfedezni, miközben a legszárazabb híradásának is voltak irodalmi vonulatai. Humora, könnyed stílusa, a nyelvvel és a szavakkal való bánásmódjának akrobatisztikus ügyessége már ekkor megmutatkozott, legyen az egy unalmas mezőgazdasági hír, egy filmkritika, egy Plajbász Karcsi-írás vagy éppen egy novella. Mégis a pécsi Lázár Ervin leginkább Plajbász Karcsi alakjában elevenedik meg előttünk. Focihoz, cirkuszhoz, az élet leghétköznapiabb eseményeihez való viszonyulását rajta keresztül írta ki magából. A fiktív olvasói levelek formájában megírt történetek mögött meghúzódó vásott kölyökben őt magát véljük felfedezni. Játszott a kiejtéssel, a szlenggel, a helyesírással, etimologizált, kifordította a szavak jelentését, értelemzavaró mondatokat írt le, hogy a forma mögötti mondandóra felhívja a figyelmet. Mindene volt a jobbítani akarás.

Lázár Ervin mindössze hat-hét esztendő-t töltött Pécsen. Ez volt számára az indulás, az írói pályára lépés korszaka, itt élte második ifjúságát. Kötődése a városhoz hol lazább, hol szorosabb volt, de élete végéig megmaradt. Az itt eltöltött évekről tett megnyilatkozásainak ellentmondásossága miatt azonban cseppet sem könnyű kibogozni ennek a viszonyrendszernek a milyenségét. Életrajzi adatai, ha lehet ilyet mondani, amúgy is igen kuszáak voltak. Budapesten született, holott akkoriban Tolnában, egy Dőrypatlan-pusztá nevű helyen laktak. Kétéves korától tizenöt éves koráig Alsórácegrespusztán lakott, de közben Fehérvárra, majd Szekszárdra járt gimnáziumba. Hosszabb ideig Tüskéspusztán, a Sárvíz és a Sió között is megfordult a család. Innen került Pestre, az egyetemre, majd onnan Pécsre, a Dunántúli Naplóhoz. Lakott kilenc évig Pécelen, s végül élete végéig újra Budapesten. Bertha Bulcsu szerint, „aki Lázár Ervint csak felületesen ismeri, azt gondolhatná, hogy sehol sem lakik, »utcán át« él, furcsa, meghatározhatatlan helyzetben”.⁵ Pécsen is számos helyen lakott, sehol sem maradt meg sokáig. Lakott a Sörház utcában, a Geisler Eta utcában, a Felsővámház utcában, a Garay utcában, és még ki tudja, hány helyen?!

Egy korai, Bertha Bulcsunak adott interjújában a következőt nyilatkozta a városról: „Én nagyon szerettem Pécsen élni. Budapesten ma sem találom úgy a helyemet. A Nádor kávéház... Hát ilyen itt nincs. Az ember oda hazajárt...”⁶ Egy

⁴ Bertha Bulcsu: *A szürke télikabát*, in: Bertha Bulcsu: *Árnyak és lovasok*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1986, 114–115, 117–118.

⁵ Bertha Bulcsu: *Meztelen a király*, Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1972, 9.

⁶ Uo. 22–23.

másik helyen, évtizedekkel később ennek szinte az ellenkezőjét állította: „Most, hogy megkérdezted, már egészen biztosan állíthatom, hogy Pécs engem sohasem fogadott be. Az is lehet, hogy én se őt. Ha egyáltalán számít ez.”⁷

Az igazság valószínűleg valahol a kettő között van. Ezt ő is érezhette, mert pár sorral lejjebb már így fogalmazott: „Persze félreértés ne essék, ha megköszönni valóimat kellene felsorolnom, ott Pécs kiváltságos helyen szerepelne.”⁸ Az idő múlásával változnak az ember emlékei, és ezzel összefüggésben változnak nyilatkozatainak hangsúlyai is. Ezt tükrözik az olykor egymásnak ellentmondó, nemegyszer végletes kijelentései is Pécsről.

Az 1959 és 1965 közötti évek mindenestre meghatározóak voltak élete hátralévő részére. Itt jelentek meg első novellái, itt találta meg a Dunántúli Naplónál, az Esti Pécsi Naplónál és a Tüskés-féle Jelenkornál azt a szellemi műhelyt, amelyhez az irodalom szeretete mellett az első igazi barátságok is kapcsolódtak: Bertha Bulcsu, Hallama Erzsébet, Thiery Árpád, Rab Ferenc. Az első mesterek is ide köthetők: Pálincás György, Tüskés Tibor, és főként Csorba Győző, akit a *Berzsián és Didekiben* „meg is énekelt”, s akivel annak haláláig folyamatosan levelezésben maradt.⁹ Kapcsolatuk oda-vissza baráti volt, még ha volt is ennek egy mester-tanítvány hierarchiája. Ezt a barátságot Csorba Győző *Világ '78* című, Lázár Ervinnek dedikált verse is bizonyítja.¹⁰ Kettejük viszonyát jól jellemzi az a néhány gondolat, amelyet Csorba Győző pont Lázárnak adott 1969-es interjújában mondott a fiatalokra tett saját hatásáról. „Az irodalmat világ-életemben igen komolyan vettem. Vallottam és vallom, hogy az írás roppant bonyolult komplexus: szellemi, pszichológiai és morális tényezők egész seregének szerencsés koegzisztenciája. Legfeljebb ezzel a felfogással, s a belőle eredő emberi és őrí magatartással – amiben a meg nem alkuó szigor is feltétlenül jelen van – hatottam itt induló fiatal író és költő barátaimra, s ennek révén esztétikai elveim is kisebb-nagyobb mértékben átültetődtek beléjük.”¹¹

Pécshez kötődik Lázár első házassága is, amelyet Stimácz Gabriellával, az Eck Imre-féle pécsi balett szólótáncosával kötött 1961-ben. Itt jelent meg első önálló kötete, 1964-ben, *A kisfiú és az oroszok* címmel, amelynek egyik főszereplőjét – milyen érdekes – Gabriellának hívták, és nagyon szépen tudott táncolni! Itt kezdte meg írni élete egyetlen regényét, *A fehér tigrist*, amelynek helyszínéül szintén a várost választotta. Bizonyos értelemben ide köthető az 1966-ban napvilágot látott *Csonkakacsütörtök* című novelláskötete is, hiszen ebben azokat a novelláit gyűjtötte egybe, amelyek korábban a Jelenkorban kerültek először az olvasók elé. Ennyiben akár pécsi novelláskötetnek is nevezhetnénk. Pécsi publikációi a városból való elköltözése után sem szakadtak meg.

Amikor 1974-ben József Attila-díjat kapott, így emlékezett vissza pécsi éveire: „A vérem visszahúz oda most is. Sokáig sorolhatnám, hogy mit is jelentett,

⁷ Lázár Ervin: *Pécsről, Pálincás Gyurinak*, in: *Jelenkor*, 1997, 6. sz. 593.

⁸ Uo.

⁹ Csorba Győző és Lázár Ervin levelezése, in: Csorba Győző és barátai. *Budapesti levelek Pécsre*, S.a.r. Pintér László, Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2006, 87–123.

¹⁰ Csorba Győző: *A világ küszöbei*, Bp., Magvető, 1981, 147–148.

¹¹ Lázár Ervin: *Látogatóban Csorba Győzőnél*, in: *Élet és Irodalom*, 1969, 48. sz. 12.

jelent nekem Pécs. Ott indultam... Ott tanultam meg a legfontosabb dolgokat. Az első írásaimat Pálincás Gyuri bácsinak mutattam meg. Ő nagy szeretettel foglalkozott velem. Ez megmarad az emberben. Sokat köszönhetek még Právicz Lajosnak is. Az, hogy a Jelenkor befogadott munkatársai közé, szintén nagy jelentőségű az életemben. Ez itt most Pesten is fontos.”¹²

Hiába azonban a sok segítség, a barátok, a család, az irodalmi lehetőségek, egy idő után mégis szűknek érezte a várost. „Muszáj Pestre jönni. Tudom, hogy kár, de nem lehet ott maradni. Pécs rohadt jó hely – mondta –, de ha az ember felhúzott egy fekete inget, azonnal megjegyzést tett rá valamelyik főnök.”¹³

Döntése mégsem volt – még a saját maga számára sem – egyértelműen pozitív. „Márciusban költöztem erre a rohadt Pestre. Mit mondjak? Semmit sem éreztem (...) Pedig hát a 'nagy lehetőségek' felé indultam. Ezen most már röhög्नőm kell. Azért, persze, megérte eljőnnöm – vagy mit tudom én.”¹⁴

Naplójában a 2004. december 11-i bejegyzés alatt, egy pécsi szereplés kapcsán, a következő keserű sorok buktak ki belőle egykori nehéz döntésével kapcsolatosan: „(...) felébredt bennem a pécsi évek összes sötétsége, súlya. Ha nem tudok innen elmenekülni, beledöglök.”¹⁵

Ugyanebből az évből származik az a mindössze egyoldalas előszó, amelyet két egykori barátjának, Bertha Bulcsunak és Csorba Győzőnek a levelezéskötete elejére írt. Még ebben is érzékelhető az a kettősség, amellyel a város egyfelől kötötte, másfelől taszította is őt: „Huszonegy éves voltam, amikor vadidegenként Pécsre érkeztem. Az ifjúság piros gőzeiben azt képzeltem, hogy ezt a várost csak azért építették, hogy nekem legyen mit meghódítanom. És természetesen azt gondoltam, hogy egy város kövekből áll. Aztán szép lassan engem hódított meg a város, de elképzeléseimmel szöges ellentétben, legkevésbé a kövek. Olyan emberi, irodalmi közösségbe kerültem, amelyért nem győzhetek hálát adni. Csorba Győző is, Bertha Bulcsu is hozzátartozik életem érvényességéhez. Mostanában már nem nagyon szeretek Pécsre járni, mert hiányuk a régi helyszíneken fölerősödik, szinte fizikai valósággá válik.”¹⁶

Ez a közeg, amiről beszélt, nagyon sokat jelentett irodalmi fejlődése szempontjából, bár pályája bizonyos értelemben érdekesen alakult. Korábban már említettem, hogy újságíróként kezdte, tárcákat, mezőgazdasági cikkeket írt, s először a Jelenkorhoz is mint tördelőszerkesztő került. Komáromi Gabriella monográfiájából is tudjuk, hogy „Lázár Ervint egyébként az Isten sem tördelőszerkesztőnek teremtette. Azok közül az erények közül, amelyekkel a jó technikai szerkesztőt le szoktuk írni, fontos tulajdonságok hiányoztak belőle. Nem szerette sem a pontosságot, sem a határidőket. »Nagyvonalúsága« állandó konfliktusforrás volt.”¹⁷

¹² Bebesi Károly: József Attila-díj: Lázár Ervin, Dunántúli Napló, 1974. ápr. 4. 3.

¹³ Bertha Bulcsu, i. m. 23.

¹⁴ Lázár Ervin: A kuka, in: uő.: Csonkacsütörtök. Elbeszélések, Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1966, 184.

¹⁵ Lázár Ervin: Napló, Osiris Kiadó, Bp., 2007, 348.

¹⁶ Lázár Ervin: Előszó, in: „...élni kell, ameddig élünk”. Csorba Győző és Bertha Bulcsu levelezése, Pintér László (szerk.), Pannonia Könyvek, Pécs, 2004, 5.

¹⁷ Komáromi Gabriella, i. m. 123–124.

Tüskés Tibor így emlékezett vissza ezekre az évekre: „Amikor már havonta jelent meg a Jelenkor, arra is telt, hogy a szerkesztőbizottság egyik tagja a nyomdai munkákkal foglalkozzék. Erre a munkára fogadtuk föl Lázár Ervint, akivel persze a szerkesztés tartalmi gondjait is megosztottuk. Amikor már harmadszor vagy negyedszer csúszott el a megbeszélt határidővel, megharagudtam, és első indulatomban írásos figyelmeztetést fogalmaztam. De Lázár Ervinre nem lehetett haragudni, a dorgáló levelet sohase adtam a kezébe. Lázár Ervin a következő kedden délután újból megállt a szerkesztőség ajtajában, bocsánatkérően széttárta karját, és mosolyogva azt mondta: – Aptya, hát elfelejtettem... – Csak szeretni lehetett őt, és nem haragudni rá. S ha ennek titkát keresném, azt kellene mondani, hogy azért, mert ő is nagyon szerette az embereket.”¹⁸ Már maguk az írásai is a szeretetről szólnak és szeretetet ébresztenek. Lázár Ervinnek szíve volt, lényében rejtőzött a természetesség. Alakját Tüskés Tibor a következő szavakkal idézte: „Ervin barátkozó, társaságot kedvelő fiatalember volt, a szerkesztőségi megbeszélések többnyire a Nádor kávéház valamelyik márványasztalánál vagy a Pannónia szálló pincéjében folytatódtak. Emlékszem, egyik alkalommal még ott sem ért véget a diskurzus, hanem Lázár Ervinék Garay utcai lakásán padlószőnyegre telepedve szótük tovább a szavakat. Ervin kedvelte a jó italokat és a jó ételeket. A zsírtól csillogó, porcukorral meghintett mákos szeleteket és a jőféle vörösborokat. Közvetlen, barátságos szavai könnyen megnyitották az emberek szívét. Mindig társaság vette körül.”¹⁹ Ennek az írásnak a különlegességét a személyeségen túl az adja, hogy mintegy négy hónappal szerzőjének, Tüskés Tibornak a halála után jelent meg a Hitel folyóirat hasábjain.

Lázár Ervint 1964 tavaszán, politikai okokból eltávolították a Jelenkor szerkesztőségéből, ahogy aztán szép fokozatosan a többieket is. Ő maga így emlékezett vissza ezekre az időkre: „És a Tüskés Tibor, akivel együtt dolgoztam, ami nem ment simán, mert a modora is olyan volt, mint a neve, de értékítéleteiben nem volt elfogult, csak néhány emberrel szemben... Az az időszak, amíg Tüskéssel együtt dolgoztunk, jó volt, tanult az ember. Nagyon szeretem, nagyon rendes pali. Ezt majd te megfogalmazod... (...) Ide figyelj, aptya, a Tüskésről írj jókat, jó volt az a Jelenkor... Bár, ha meggondolom, engem rúgtak ki onnan először...”²⁰

Eltávolítása a Jelenkortól lehetett az a végső lökés, amelynek hatására egy évvel később már nem találjuk meg bohókás alakját a városban. Felesége, akit a balett Pécshez kötött, nem ment vele, így Ervin még évekig ingázott Budapest és Pécs között. 1967-ben azonban kapcsolatuk végleg megromlott, s a pécsi „kirándulások” egyre ritkultak. A levelek ugyan még évtizedekig jártak a két város között, hiszen a barátaihoz, a Jelenkorhoz és Csorba Győzőhöz fűződő kapcsolata mindvégig megkötötte őt, de ő maga már egyre inkább elmaradozott a baranyai székhelyről.

¹⁸ Tüskés Tibor: *A Jelenkor indulása 1958–1964*, Tatabánya, Komárom-Esztergom M. Önkormányzat, JAMK, Új Forrás Szerk., 1995, 35.

¹⁹ Tüskés Tibor: *Lázár Ervinről – személyesen*, in: *Hitel*, 2010, 23. évf. 3. sz. 68.

²⁰ Bertha Bulcsu, i. m. 22–23.

Évtizedek múltán, 1997-ben még leírt egy ilyen mondatot is, de sajnos sohasem váltotta be az abban tett ígéretét: „*Most csak ennyit. Egyszer talán majd azt is megúrom, amiből Pécs megtudhatja: máig is reménytelenül szeretem.*”²¹ Bár tudnánk, hogy mi lehetett az!

Élete egyik legutolsó interjút a Jelenkor jelenlegi főszerkesztője, Ágoston Zoltán készítette vele, és természetesen a folyóirat hasábjain jelent meg néhány hónappal a halála előtt, 2006 tavaszán. Pécsre vonatkozó sorait csak szomorúsággal tudom idézni: „*Kiderül, hogy Tüskés Tiboron kívül ebből az én irodalmi világomból nem találok már ott senkit, akivel szoros kapcsolatban voltam. Sőt a nem irodalmi barátaim közül is nagyon kevesen élnek már, s ezért egy kicsit mindig futkos a hideg a hátamon, amikor Pécsre kell menni. Pedig hát semelyik városhoz nem kötődöm annyira, mint Pécshez.*”²²

Pár hónappal később már nekrológot volt kénytelen közölni a lap, amelyet Lázár „irodalmi világának” utolsó pécsi képviselője, Tüskés Tibor jegyzett, aki azóta már szintén nincs közöttünk.

Fél évvel ezelőtt olvastam valahol: „*Átadták a Lázár Ervin mesedarab-pályázat díjait a Pécsi Nemzeti Színházban.*” Szép dolog, hogy ilyet rendeznek a városban, de Pécs mégis mintha elfelejtette volna Lázár Ervint és korosztályának tagjait. Sehol egy szobor, egy emléktábla, vagy legalább egy utca, amely hajtani jelenlétükről mesélne! Egy kicsit mintha nekem is futkosna a hátamon a hideg!

²¹ Lázár Ervin: *Pécsről, Pálinkás Gyurinak...*, i. m., 595.

²² Ágoston Zoltán, i. m. 476.

A kutatás kaland

(A Lázár Ervin-monográfiáról)

Tisztelt Konferencia!

Itt senkit sem kell meggyőznöm arról, hogy a kutatás kaland. Önök tudják, hogy az; hogy merészség, kockázatvállalás, bátorság kell hozzá; hogy nem árt az óvatosság; hogy elkel a szerencse. Azt is tudják, hogy ez a kaland tele van gyönyörűséggel és szorongással. Ó, hányszor gondoltam arra, vajon nem másnak kellett volna-e megírni ezt a könyvet, ilyenkor nevek is jutottak az eszembe. Ami igaz, igaz: lehetőség is kell a kalandhoz. A lehetőséget, hogy megírhasam a *Lázár Ervin élete és munkássága* c. könyvet (a Lázár-monográfiát), az Osiris Kiadótól kaptam, és Lázár Ervin özvegyétől, Vathy Zsuzsától. Gyurgyák János bizalmából megírhattam a könyvet. 2011 karácsonyára, Lázár Ervin születésének hetvenötödik és halálának ötödik évfordulójára megjelent. Vathy Zsuzsa bizalmából beszabadulhattam Lázár elárvult írószobájába, kutathattam a kéziratok között, kinyithattam a legendás katonaládát, azaz a levelesládáját, keresgélhettem az íróasztalfiókokban. Kalandjaim terepe nemcsak az életmű szövegvilága és recepciója volt, hanem a teljes kéziratok hagyatéka is. Mindezen túl enyém volt az első monográfusok azon kiváltsága, hogy orális forrásaim az adatközlők sokaságát jelentik (a családot, a gyerekkor tanúit, évfolyamtársakat, író barátokat).

Előadásomban két dologra vállalkozom: 1./ *Szeretném bemutatni a kaland stratégiáját: azt, hogy milyen útvonalakat jelöltem ki a kalandozás terepén; hogy vertem le cölöpöket, hogy el ne tévedjek.* 2./ *Néhány váratlant, véletlent, egy szóval meglepetést is szeretnék felidézni a kutatás kalandjából.*

A kaland stratégiája, utak, ösvények, cölöpök. Az első stratégiai kérdés témámmal kapcsolatban az volt, hogy az *életrajz és az irodalomtörténet* viszonyát tisztázzam. Megingathatatlanul hittem, hogy az életrajzi megközelítés nem egyszerűen választható út a számomra, hanem az egyetlen, amin elindulhatok. Lázárral kapcsolatban nem lehet megfelelkezni arról, hogy szülőföldje, hogy műveket inspiráló tájélménye van; s úgy igaz, ahogy Alföldy Jenő írta, a személyiségében is van valami halhatatlan. Hiába tett meg a modern irodalomtudomány szinte mindent, hogy az életrajz jelentőségét lefokozza, hogy az író életrajzát eloldja a művek szövegvilágától, nem tarthattam tiszteltben, hogy a szövegen túl minden „külső”, nem is hiszek benne. (Bár most olyan íróról írok kismonográfiát, akivel kapcsolatban majdnem hogy követhetem mindezt. Janikovszky Éva műveihez valóban nem kell életrajzi szótár.)

Az életrajznak és az életműnek könyvemben mégiscsak van hierarchiája. Az előbbi az utóbbiért íródott. Az *életrajz rekonstrukciója minden, csak nem öncélú dolog*. Kritikusaim méricskélnei szokták, hogy a könyv struktúrájában mennyi esik az egyikre és mennyi a másakra. Lapszámokban mérve – megállapítják, bár sohasem sokallják –, hogy a kronologikus életút valamivel

hosszabb, mint a jelenségkörökben bemutatott életmű. Valaki azonban már észrevette, hogy az életműről előzetesen sok mindent elmondtam az életút fejezeteiben. Az elbeszélte időbe úgyszólván „behúztam”, aminek a helye valami okból tényleg itt volt, vagy aminek később az életműben nem akartam helyet keríteni. Az életút első fejezete a *Kezdetben volt a Nagyszederfa*. Nemcsak Lázár életének és életművének emblematisztikus eleméről, a lázári mesevilág égiszéről fájáról szól, hanem arról, ahogy Lázár Ervin történetet mond. A történetek metaforicitásáról, mágikus aktusairól, mitologikus világméretűről van szó, arról, hogy mindent földi rög köti, de sose tudni, hol kezdődik a mese és hol ér véget a valóság; hogy a valóságosnak és meseszerűnek ebben a történetmondásban nincs hierarchiája. Megelőlegez és előkészít valamit ez a fejezet abból, ami az életműről szóló második rész kezdetén a mágikus, tündéri realizmus kérdéseit érinti. Ott már axiómákat vélek megdönteni a Lázár-életművel. A mágikus realizmus nemcsak távoli kulturális régiókhoz köthető, nemcsak a nagyregényhez és nemcsak a posztmodernhez. Elég Kelet-Európában Bulgakov, Okudzsava, Ajtmatov nevét megemlíteni. Nyugaton Günter Grass, Otfried Preßler, Italo Calvino műveit, nálunk Gion Nándorra, Lázárra gondolni. Tehát a *Nagyszederfa* az életút kezdetén máris a dolgok közepébe visz.

De semmi egyéb sem öncélú az életrajzzal kapcsolatban. A szűkebb pátria és a családja magyarázza Lázár hihetetlen toleranciáját, nyitottságát. A vallásitis. (Evangélikusok, reformátusok, katolikusok egyaránt akadnak a családban. Még egy nazarénus nagynéni is. Lázár és Vathy Zsuzsa katolikusok, de Zsiga fiuk evangélikus, hogy örömet szerezzenek a nagyapjának.) A *ciszteri diák* c. fejezet ezeknek a diákeveknek a regényéről is szól (*Veréb a Jézus szívében*), hiszen hihetetlenül nagy a történet életrajzi konnotációja, kár lenne később beszélni róla.

Publicisztikája nem kapott helyet az életmű jelenségköreiben, de az életút három fejezetébe is beillett a kezdő újságíró, a pécsi publicista és az Élet és Irodalom munkatársa (I. *Volt egyszer egy újságíró szak*, *A pécsi évek*, „*Drága bajcos barátunk!*”). Ha a művek motívumaira publicisztikájában bukkantam, az életrajzi fejezetekben kapott helyet. Például az Esti Pécsi Napló Plajbász Karcsi sorozatában jelent meg a Szigfrid név. Még nem Bruckner, hanem Keserő, Keserűbb, Legkeserűbb Szigfrid, de ugyanebben a sorozatban szó esik arról is, hogy cirkusz érkezett Pécsre egy kivénhedt oroszlánal. Lázár akkoriban – az egyetemi szakdolgozata helyett – már írta *A kisfiú meg az oroszlánok* c. meseregényét. Korai publicisztikájára az okból is rácsodálkozhatunk, milyen kitüntetett helye van benne a gyermek motívumának.

Minden életműnek van hierarchiája. A mesék és novellák mellett szerényebb hely a hangjátékoké. Nem kaptak külön fejezetet az életmű fejezeteiben, de írtam róluk a *Nagy idők* c. életrajzi részben. Amúgy is előzmények, majd a *Csillagmajorban* jelenik meg teljes érettségében az egyikük, a *Lenn a kútban*.

Van cezúra az életút és az életmű között, de belejátszanak egymásba, az egyik a másikért van. Az is stratégiai kérdés volt, hogy a biografikus fejezetek részletgazdagabbak kell hogy legyenek a *Napló*ig. A nyolcvanas évek történéseiről ugyanis maga Lázár a tanúnk. S a *Napló* (2007) megjelent. Személyiségét, életérzéseit és életének történéseit az utolsó fejezet már a *Napló* tükrében mutatja be.

Amikor a monográfiaírás kalandjába bocsátkoztam, az út kezdetén felmértem, mi az, ami lehetetlen. Két dolog biztosan: 1. Az, hogy az életmű egyetlen darabja sem fog hiányozni, amikor rekonstruálom. 2. És az, hogy az interpretáció maradéktalanul pontos és teljesen adekvát lesz. Próbálom remélni, hogy az életmű jellegét kirajzoló, maradandónak látszó vagy valamilyen szempontból fontos művek közül egyetlenegyről sem feledkeztem meg. Átéltém, néha milyen reménytelenül törekszünk arra, hogy értelmezéseink megközelítsék az igazságot. Az *Isten választott embere* c. novellának például maradtak titkai a számomra. Nem is mertem igazán nekiveselkedni, annak idején a Jelenkor szerkesztőségében is így voltak vele. De az értékében nem kételkedtem, talányosságában is megrendített. A *Ha három lábon gyábokorsz* c. mese az interpretáció harmadik változatában adta meg magát, szerkesztőm, Nagy Zsejke a tanúm.

Kalandozásaim stratégiájához tartozott, hogy szöveg és valóság között nincs szakadék. Ahogy Angyalosi Gergely írta, a szövegen átvérzik, átsejlik a valóság. Így lesz ez akkor is, ha a referencia eltűnik a történetek mögül. De a „cölöpök” közé tartozott az is, hogy *szöveg és szöveg között sincs szakadék.* Ha nemcsak műveket, hanem életművet olvasunk, izgalmasan szépek lesznek a motivisztikus összefüggések. Példaként a *Csillagmajor* egyik alakját, Jósvai Jancsit említtem. Fehér gyolcsingében maga a tisztaság, szinte krisztusian az. A *remete* c. novellában csak ő temetheti el az ezüstkardos vitézt a Nagyszederfa alá. A *tolvajban* ő érinti meg a kisangyal szárnyát. A *Keserűfűben* inge alá rejtve ő viszi el a györkönyi temetőbe a virággá vált Pámer Konrádot és Hoffmann Lizit. S amikor a láda, a televízió előtti szeméttel a világot, Jósvai Jancsi egyedül őriz egy kis lángot a gyolcsinge alatt. A novellák olvasója a mesék Dömdödm-jének nevében szívdobogást hall. Ahogy haladtam, kalandoztam az életműben, a szövegek egymás fényében elkezdtek többnek, másnak látszani.

A „cölöpök” egyike az volt, hogy a Lázár-életmű nem sziget. Látnom kellett, ami körötte, mögötte van. A műfajai sem csak az övéi. Meséi egyszerre gyökeresnek az európai folklórban, az anderseni mesében, s köröttük ott vannak a modern mese alakzatai. Minden valahonnan, valahova tart. Útvonalakat próbáltam kijelölni az életműben, amelyek a meseszerűség és a mese felé tartanak. De egyre inkább sajnálom, velem együtt Ács Margit is, a *Napló* szerkesztője, hogy realista novelláinak folyama egyszer csak megszakadt, az útkeresés áldozata lett.

Nem akartam Lázár életművét a gyermekirodalomba száműzni, nem is lehet; de nem is akartam mentegetni (szokás ugyanis) amiatt, hogy életművének egy nagy hányada letagadhatatlanul oda tartozik. A meséi teszik halhatatlanná, s művei áthagyományozásában a gyerekvilágnak hatalmas szerepe van.

Meglepetések, véletlenek. Tele volt ez a kaland meglepetésekkel, véletlenekkel – és szerencséivel is. Egészen különfélékkel. Néhányat megemlítek.

Szinte sóvárogtam arra, hogy egy curriculum vitae-t találjak. Találtam. Játékosat, humorosat, lázárosat, korait. Még a bajszát növesztette, amikor írta. Így kezdődött: „Dőrypatlan közelében születtem – írta – az Égei-tengeren az Akura Maru nevű tengeri szállítóhajó fedélközében, valamint New Yorkban,

Mombasában, Cape Townban és Csíkszeredán. Mikor, hogy. Budapestről nem is beszélve...” És így tovább.

A családfakutatás során nem találtam az egyik őst a sárszentlőrinci anyakönyvben. Pedig ketten kerestük a tiszteletes asszonnyal, miközben három kamasz fia az ebédet főzte. Esteledett, hazaindultam. Másnap a számítógépemen megjelent: „Az Úristen azt akarta, hogy megtaláljuk... Erzsébet.” Se szeri, se száma nem volt az ilyen véletleneknek. Hol azt mondtam, mellém szegődött a szerencse, hol meg azt, hogy áldás van rajtam, miközben ezt a könyvet írom.

Találtam egy táviratot, rózsaszínű és kék szerelmes levélkéket, amelyekből kiderült, hogy Maminti is Vathy Zsuzsa. Vacskamaminti is volt, mielőtt Vacskamati lett.

Nagyon szerettem volna megtudni, mikor tért vissza az egyetemista Lázár a nyíregyházi újságírói gyakorlatról Budapestre 1956 októberében. Szinte reménytelennek látszott. De Király Ernő, aki egyetemista évei óta a legjobb barátja volt, megőrizte Lázár Ervin leveleit. Pedig egész életében utazott, költözködött, mint tudósító élt Nizzában, Rómában. Lázár 1956 őszén írt levelében ez áll: „Letartóztatás, fölvonulás, üvöltözés, lövöldözés, szerelem. Úgy szülte ez a forradalom a rendkívüli dolgokat (...) Szegény Béla (Nimsz), mielőtt meghalt, velem volt. Ezeket az eseményeket nem lehet leírni. Majd, ha találkozzunk...” Már csak azt kellett kinyomoznom, ki volt Nimsz Béla, továbbá hol és hogy halt meg. Kinyomoztam. 1956. október 26-án az ELTE Rákóczi úti kollégiuma előtt kapott haslövést. A kapu zárva volt. A lányok lepedőben húzták fel a sebesült nemzetőrt. A húszéves bölcsészhallgató elvérzett. A szemtanú Praszna Erzsébetel is összehozott a sors. Tehát Lázár Ervin október 26-án már a pesti utcán volt.

A legnagyobb meglepetések a kéziratok között vártak rám. Az egyik legnagyobb az volt, amikor a 4. sz. kartondoboz 24. sz. dokumentumát kinyitottam. A/4-es kék spirálfüzet. Egyetemista koromból ismerős, kék volt vagy barna. A hagyaték tele van ilyenekkel. Lázár 1970 májusában írta ebbe a füzetbe az első mesét, 1971 szeptemberében az utolsót, a *Dömdö-dömdö-dömdödömöt*. Ami a két dátum között a füzetbe került, az mára mind kanonizálódott. Íme: *Mit ugrálsz hideg? A báránnyelhibodorító, Rácegresi és Pácegresi, A Hétfejű Tündér, Marci és a szeplők (Szökevény szeplők), A zokni és a lyuk (A lyukas zokni) Nagyapa meg a csillagok, Virágszemű, Dömdö-dömdö-dömdödöm*. A mesék között novellák is vannak. Vázlat a *Masokó Köztársasághoz, Hét szeretőm, Simf, a füst*. A lapok mindkét oldalára írt – kék tintával, a címeiket zölddel. Alig javított. Néha rajzolgatott is. Szenzációs év volt. Lázár Ervin még nem az a „szárnyas emberünk”, akinek „írni nehéz”.

Nagy, filológiai kaland volt, amikor egy-egy mű több változatára is rátaláltam. Ilyenek a *Masokó Köztársaság* kéziratának változatai. A harmadik változat jelent meg az *Élet és Irodalomban*, majd a *Buddha szomorú* c. kötetben. Mint a szobrász, úgy hántott le a szövegről minden fölöslegeset. Egyre elvontabb és tömörebb lett a novella, valahogy úgy, ahogy a világ bezárul ebben a novellában. Az első változatban még Soko vagy Sokó Köztársaság a cím. Ha eljátszunk vele és megfordítjuk: okos. Neve is volt a hősnek: Lázics Jenő. (A *kisfiú meg az oroszlánok* egyik hőse Láz Jenő. Láthatóan alteregó mindkettő.) Lázics Jenő még király akar lenni, ez nem sokat jelent, mert minden volt már: hóhér, asztronauta, gímszarvas és fertőtlenítőszer. Fura figura, olyan, mint egy új

„zöld köcsögkalapban”. Vannak nevek körülötte is: Piroska, Szidónia, Makk Hetes, Csajkovszkij-park, egytől egyig eltűnnek. A második változatban már Rongy-fennsík van, Északi-Salétromfény. Végül tovább zsugorodik a világ, ebben a szabadság-novellában, a Masokó Köztársaság kisebb lesz egy albréti szobánál is: „Az államhatár a bőre lett, az orra Tömpe hegység, a jobb szeme Szeretetkút, a bal szeme Barátságforrás.” A második és a harmadik változat már nagyon hasonlít egymásra. De a második változatban még olyan tisztségek voltak, hogy főcipőpucoló, főszonglőr, fővillanyszerelő. Csak a főrohognök maradt meg. A harmadik változatban olyanok vannak, mint a bánatügyi miniszter, a marhaskodások főelőadója, csámcsogási biztos, főfáznok. Eleinte mintha a szobrász vésője dolgozott volna, később a szöveg finomhangolása történt meg. A szemem előtt.

Egyet nem remélhettem, nem várhattam: azt, hogy kiadatlan remekművekre lelek. A *Napló* olvasója nem táplálhatott ilyen reményt. De a katonaládában mégiscsak várt valami.

1996-ban a Kortársban megjelent a *Mit tettél Forrai Lőrinc?* c. novella. Lázár lábjegyzete szerint 1964-ben írta, de nem az asztalfióknak, hanem elküldte egy pályázatra. Testvérgyilkosságról, apagyilkosságról szól a novella. Két magyar parasztfiú válik Káinná és Abellé ávosruhában. A novella megsárgult, töredezett kézírata ott maradt bizonyítékként a katonaládában. Ámultam, hogy el merte küldeni a honvédelmi minisztérium pályázatára. Gyermeki naivság kellett hozzá. A legjobb, ami történhetett, hogy nem kapott választ.

Volt olyan meglepetés, amely post festa, a könyv megjelenése után ért. A bizonyítékok, amelyek a Dömdödöm név megfejtéséhez és az Ottlik-Lázár kapcsolat bizonyításához hiányoztak, a könyv megjelenése után kerültek elő. Az Élet és Irodalomban megírtam ennek a meglepetésnek a történetét, a Napút lapjain pedig közreadtam a dokumentumokat. Lehet, hogy abbahagyhatatlan könyv a Lázár-monográfia, de már éli a maga életét.

„A könyvek fütyülnek rá, hogy ki olvassa őket, vagy hogy olvassák-e őket egyáltalán” (Allan Bennett: *A királynő olvas*). Én mégiscsak nagyon szeretném, ha odakerülne a könyvtárak polcaira és kívárná az olvasóit. Őszintén szólva, mostanában semmit sem szeretnék jobban.

Cs. Nagy Ibolya

Lázár Ervin esete a naplóírással

Jellemző, mondtam magamnak Lázár Ervin *Naplóját* olvasva, s idézem most magamat, miszerint jellemző, hogy az író ennek a viszonylag jól körülhatárolható műfajnak is a „szabálytalan” változatát művelte. Mert, egyfelől, a 2007-ben, az író halála után nem sokkal, Ács Margit gondozásában posztumusz műként megjelent *Napló* voltaképpen hat füzet, azaz hat napló elegye. Van *Nagy füzet*, van *Barna és Zöld füzet*, van egy *Lázálom-töredék*, egy ropant szikár, inkább kalendárium- vagy zsebnaptár-bejegyzéshez hasonlatos *Koreai (úti)füzet*, s szerepel a könyvben egy *Kisszékelyi füzet* is.

Másfelől roppant sajátos, lázárervinesen laza a füzetek időrendje is.

A *Nagy füzet* 22 évet fog át, 1984-től 2006-ig, de hatalmas kihagyásokkal, a kisszékelyi napló e 22 éven belül 9 esztendőt (1997–2006); a *Lázálom-töredék* pár lapja 1971-ben született (s maradt is abba további álom-lejegyzések nélkül); Koreában, írószövetségi úton 1986-ban járt Lázár Ervin; a *Barna füzet* 1982 és 1989 között született, a *Zöld* pedig 2002–2005 között. A füzetek egymásait át- és lefedő időszakaszai alapján tehát akár egyetlen Nagy Naplót is vezethetett volna Lázár Ervin, s hogy miért döntött mégis az idő és az életesemények ilyen földarabolása, szétszalazása mellett: már meg nem válaszolható kérdés. Ámbár a jámbor olvasó egyre inkább hajlik arra a feltevésre: e jelentőségteljesnek gondolt kérdésre jóval egyszerűbb a válasz, mint hinnénk. Merthogy a közelmúltban Lázár Ervin könyvespolcáról előkerült egy új, immár a hetedik napló, ezt nevezzük a színe alapján (kopottas) *Szürkének*, amelynek első bejegyzése 1995-ből való, az utolsó 2006-ból, vagyis azt az időintervallumot öleli át, amit két másik napló is. Mindebből következően pedig úgy gyanítjuk, Lázár Ervin olykor csupán nem tudta, hová is tehetné az épp használatos naplóját, ezért fogott hát egy új füzetet, vagyis abba írt, amit éppen megtalált, ami kéznél volt. Mással nemigen magyarázhatjuk, hogy például – csak kicsipentve a még filológiai feldolgozás előtt álló *Szürke naplóból* pár mondatot – 2006. január 2-án e *Szürke füzetbe* jegyzi fel, hogy „Több mint egy hónapja nem írtam semmit, pedig kabalából akartam”, és hogy: „milyen isteni lehet írni az éjszakában. A nappalokban, a kora reggelekben. Vagy abban nem?”, meg hogy „Elmerülünk. A munkában? Vagy a semmittevésben? Na, tessék, nekifogtam. És itt abbahagyom” – de egy nappal később, január 3-án a *Nagy füzetben* olvassuk, hogy: „Ma sem sikerült, csak annyi, hogy itt betűk vannak.” Január 12-e, csütörtök, *Nagy füzet*: „Fülszöveg, gevöszlüF. Avagy Elölőszó, előlőszó”; január 20. péntek, *Szürke füzet*: „Mulasztásos bűncelekmények sorozatát követem el. Talán lássunk a levelekhez.” A naplóhasználat *rendszeres rendszertelenségét* igazolja – rengeteg más példa mellett – az is, hogy, még egy utalás, az 1995-ös esztendőt (január 3-án) a *Nagy füzet*tal kezd: „Mesécske megálmodott unokámról”, hogy majd, nagy hiányok után, június 9-én a *Szürke füzetben* olvashassuk: „Eltelt egy kis idő. Közben kórházban voltam... Nincs bennem elég erő az íráshoz.”

E Szürke napló egy része már a betegség (betegségek) meg az utolsó hónapok kínjai között születhetett, de legalábbis volt írói szándék, arra vonatkozó, hogy a világ kíváncsi szeme elől szemérmesen elrejtendő, beteg Lázár Ervin valamit erről a végjátékról, az utolsó stációról is följegyezzen. Nem sokat, nem részletezve, nem merülve alá a jövőt illető találgatásokba, inkább magának magyarázva a lehetőségeket, s nem a majdani naplóolvasó, a világ kíváncsi szemének szánva a sorokat.

Mint ahogy csak kérdezzük magunktól, az olvasótól azt is, hogy vajon ezekből a följegyzésekből, a megjelent *Napló*ból (szövegtöredékek, későbbi novellák, mesék vázlatai, majdan fölhasználandó kifejezések gyűjteményei, rövid életképek, olykor követhetetlenül datált eseményrajzok, feltörhetetlen kódú utalások, bármit inkább, mint életrajzi vagy esemény-kronológiát tükröző megjegyzések, a filológusokat rémületbe taszító hivatkozások), tehát e szabálytalan naplószövegből megrajzolható, megsejthető-e írójuk, Lázár Ervin személyiségképe. Mert hiszen a napló műfaja – és itt most hosszú lista következhetne írók, költők, hadvezérek, politikusok, államférfiak, festők, zenészek, de akár parasztemberek nevét és naplóikat felidéző – a föltehető őszinteség, az alanyi nyitottság, kitarulkozás, az önmegmutató szándék okán éppenséggel segíthet az alkotói portré megalkotásában.

Vagyis segíthetne, ha Lázár Ervin naplóiból, épp ellenkezőleg, nem a rejtőzködés, az önfokozó ironia, a bagatellizáló felülnézet hangjait hallanánk a legerőteljesebbnek: szóljanak ezek a beírások bármiről. Meg is vallja: „érzelmességem csak hangsúlyozott önironiával elviselhető”. „Elhatározás munkakezdésre. Katakizma” – olvassuk például egy helyütt az alkotói önéleplezést, másutt, hogy: „L. E., aki mindig alszik, de ha fölélesztik, azt állítja, azt se tudja, hol a feje a sok feladattól, majd izgatottan visszafekszik és alszik tovább”, meg ezt: „Sokan számon kérik rajtam a 'nagy művet'. Csak azt tudom rá válaszolni: Az én nagy művem ez a kicsi.” „Feleségem figyelmeztet testi-lelki leépülésre” – jegyzi meg nem kevés humorral, mint ahogy azt is: „a feleségem megtiltotta, hogy rosszat álmodjak róla. (Amiben ő rossz.)” S tovább a kedves évődés: „Odajött hozzám a feleségem, azt hittem, valami kedveset akar mondani. Azt mondja, igyál lassabban. Jó, lassabban.” S csak tréfaként tudja elmondani azt is, hogy a szegedi író-olvasó találkozón, a zsúfolt terem láttán fölremlik benne: „Egy kicsit megijedtem: lehet, hogy szeretnek?” „Bordal, Bórdal, Bárdal, Bérdal, Búrdal, Bórdal, Bírdal”, játszik a szavakkal egy beírásban, „Alsórácegresi leves, alsóbbbrácegresi leves, legalsóbbbrácegresi leves”, azaz paprikás krumpli, olvassuk, és még számos más helyen gyötri-gyúrja, élvezi a magyar nyelv általa kreált ficamait. „Humoreszk és tragileszk”, példának okáért, és sorjáznak a rácegresi gyermekkor szóélményei, eszközök neve: bucsér, burittó, röpike, mellece, cuca, klumpa, gyalogszék, mellettük rajzok is, és fák nevei, rég elügetett lovak neve, egy rég elporladt világ szellemképe. „Most a tudományos elméletemet akarom leírni” – olvassuk, s rögtön védekezik is: „Miért ne lehetnének egy dücskő-laikusnak (ez jó!) tudományos elméletei?” S folytatja, épp emiatt: „Lehet, hogy némelyik tudományos (?) vagy tudománytalan elméletemet leírtam már, de a kergemarha-kórral kapcsolatosat még biztosan nem.” Tehát leírja, s a hosszas fejtegetés vége felé ugyan már hallja a „tudósok kacaját”, mert közben a mágneses viharokról, a Bermuda-háromszögről, a majdan megtalálandó

új bolygóról (az emberiség új lakhelyéről, a sokadikról az évmilliók során) is elmondja, amit tudnunk kell, de abba nem hagyná: hogy már itt is van az áttelepüléshez szükséges úrhajó a Föld körül, csak arra várva, hogy szállíthassa az emberiséget. És tudni kell azt is, hogy az „energiát a Föld szolgáltatja neki – hiszen a vasmag és földkéreg mozgásának fáziskülönbsége energiát termel”. Hogy miképpen, a tétel bizonyítás nélkül marad, talán mert köztudottnak véli; meg az is rejtély, hogy miféle logika útján jut el azután a végkövetkeztetéshez, de írva van a *Naplóban*: „A felsőbb hatalom természetesen csakis egy lehet, az, akit Istennek nevezünk. Ezt fontos ideírni, mert jól tudom, hogy a ma divatos sci-fi Isten létezését kérdőjelezi.”

Görcs úr, Reuma úr és Köszvény úr, vagyis a bajok ironikusan becézett megnevezése (mintha a becézéstől ezen urak erejének korlátozását remélné) felbukkan ugyan a lapokon, de a test kínjai csak így, tréfába fullasztva említődnek. Halál úr talán ha egypárszor jelenik meg: az író nem óhajt az elmúlásról sem magával, sem másokkal hosszasan eszmét cserélni. Ha mégis, a lehető legszíkárabb fogalmazásmódot választja: „Most csak azt érzem, hogy nagyon rossz az egyedüllét, nyilván azért, mert már megint valami rémes betegségtől félek, de babonából nem írom le a nevét.. A *Kisszékelyi füzet* június 17-én, vasárnap látta utoljára Lázár Ervint, ekképpen: „Ma mondja meg az orvos, mikor kell befeküdnöm a kórházba, könnyen lehet, a jövő héten meg is műtenek. Tegnap jöttünk, van új vízmelegítőnk.”

Az ország történezeiről, politikai helyzetéről, ideológiákról, irodalmi csatákról és csatazajról, a mindennapok mikro-történeteiről, életének pontos folyásáról úgyszintén nem medítál sokat. „Egyszer leirom egy napomat” – írja, de nem írja le, egyszer sem. Van politikai véleménye, s e vélekedés kifejezetten határozott: csak nem ideologizálja túl. Úgy tetszik, nem igénye a hosszú elmemunka, a maga igazáról meggyőzni pedig senkit nem akar. „Tocsik Márta ügyében új titkos akta! mondja a rádió. Mégiscsak dolgozott, nem munka nélkül vette fel a nevezetes sikerdíjat. Mintha bizony ez volna a kérdés. Tocsik csak ötödrangú cinkos egy rablásban, amelyet az SZDSZ és az MSZP követett el az állami vagyon – azaz közösségi vagyon kárára. Mit Tocsikoznak még mindig?” *Kormányközeli öregember*, alias Lázár Ervin 1998 júliusában „meghívást kapott a Parlamentbe a miniszterelnöki eskütételre... K. ö. előkereste ünnepi fehér ingét... és hosszas kutakodás után előhalászta az egyik szekrényből a sötét öltönyét. Ránézett örökbecsű fekete cipőjére, és remélte, hogy a nadrág takarásában nem látszik annyira reménytelennek... Nem is érdemes tovább cifrázni... Egyszer csak fönn találtam magam a legfölső karzaton, a legeslegutolsó helyen. ...Oda volt téve a székre: L. E. ...A kommunista frakciót nézhettem kedvemre... Vége lett az eskütételnek, elszeleltem... Még liften is mentünk kicsit, benne Orbán Viktor felesége és három gyereke, örömmel köszöntem neki, hiszen korábban mindig olyan szívélyes volt hozzám. Most nem köszönt vissza, átnézett rajtam, mint az üvegen. Természetesen ennek az egésznek nincs semmi jelentősége. Tökéletesen értem. Csak úgy leírtam, örök emlékezetemre.” Erőnk a nagyvonalúság? Lázár Ervinnek mindenképpen az volt: az örök emlékezetettel együtt is. *Kormányközeli öregember* ereje volt a megbocsátás is: mert „O. V-né... másfél hete felhívott... Rögtön előadtam neki a liftet – én marha –, mire ő: talán nem ismertem meg. Miért is ne... Hogy nem

szándékosan csinálta, az fix, mert akkor nem hívott volna a legidősebb gyereke Bruchner Szigfrid-alakításának megtekintésére.” „Elmaflásodott a világ” – írja más helyütt, s meg is magyarázza, takarékos kifejtéssel, de cáfolhatatlan érvekkel: „Kicsiben, nagyban csak a saját, vagy legfőljebb egy kis csoport anyagi és hatalmi érdekei mozgatják az embereket.” Ezt sem magyarázza túl: „Minden harsog, ordít és fröcsög... Amikor minden harsog, ordít és fröcsög, akkor az ember leginkább csendre vágyik.”

Azonban minden rejtőzködés, én-elrejtés, minden konok távolságtartás, minden igyekezet ellenére – hogy humorba pácolja a létezést –, a türelmes olvasó kicsipegethet a tréfa sziporkái alól néhány súlyosan dobbanó mondatot: s ezek mégiscsak annak a keresett személyiségrajznak a körvonalait sejtetik meg előttünk.

Csak kérdezni kell, s megtaláljuk a kérdésre a választ.

Mit gondol, például, Lázár Ervin író az írás, az alkotás felelősségéről?

Ezt: „Csak jelentős dolgokról szabad írni. Jelentéktelenekről nem.” Csak-hogy: „Nincsenek jelentéktelen dolgok! Csak olyanok, amik téged nem érdekelnek.” S ha lecsillapodik az olvasói kedély, ezt olvasva: „Ma reggel szétestem, darabjaim szertegurultak, s egy-kettő nem is lesz meg soha”, rátalál erre a mondatra is: „Van olyan író, aki fényes, ismeretlen tájakra vezet el, van, aki magas hegycsúcsokra visz föl, van, aki fölboncol előtted egy eleven testet, van, aki csak annyit akar, hogy egy pillanatra otthon érezd magad, anyád szelíden a válladra teszi a karját.” Ennek a felelősségnek a szeretet is elvitathatatlan része: Lázár Ervin egész életműve igazolja ezt. A kergemarha-kórral induló naplóbejegyzés, *tudományos elmélet* vége már Lázár Ervin szeretet-elméletét taglalja: „az emberi szív és az emberi jóság, a szeretet átalakítja a teljes anyagi világot. Egy magasabb rendűvé. Az anyag megmaradásának törvénye szerint ez azt jelenti, hogy valamilyen magasabb rendűvé tudjuk átalakítani a kézzel foghatót. Kézzel foghatatlanná... Aki szeretetben él, megmarad. Aki csak magának él, elveszik.”

Azt is megvallja, hogy az írás, az alkotás nemegyszer kín, küzdelem, fájdalom, tehetetlen szorongás. Nem csupán fizikai értelemben: „Úgy írok, mintha görcs állt volna a kezembe, vagyis hogy görcs áll a kezembe, ha ilyen görcsösen írok. Jobb is, ha abbahagyom.” Cikket kellene írnia, de „nem megy. Semmi sem megy.” Arany Jánost olvas, legkedvesebb költőjét, a *János királyt*: „És nagyszerű és gyönyörű Arany nyelve.” És hogy: „Bocsánat.” Mintha ezt mondaná: bocsánat, hogy élek, hogy írok, hogy olykor tollat fogok, hogy Arany után még létezhetek íróként. „Nem tudok írni, Aranyt olvasok” – mondja máskor is. „Beszáradt tollakkal és beszáradt aggyal” mered a papírra, másutt: „Játszva úgysem lehet megírni. Magától nem jön”, s még, hogy: „Majdnem dolgoztam.” Alkotás-lélektani értelemben is értelmezhető: „Egyszer csak arra ébredünk, hogy a teljesség, amire vágyakoztunk, amit minden erőnkkel meg akartunk valósítani, nagyrészt hiányokból áll.” Versben is megírja: „Hiába néztél, sohase láttál / Csak kitaláltál / Forgatod jobbra, forgatod balra (forgathatsz?) / Élek és mégis meg vagyok halva”. Kínversben is: „Morgolódo öregember lettem / Porhüvelyem nem test, csak egy tettem / Nem jutottam sokra a ranglétrán / Gunyorosan vigyorog a lét rám”.

S mit gondol a gyökerekről, az életet mindig meghatározó kezdetekről?

Melyet van, aki vállal, van, aki eltávolít magától, van, aki letagad. Ő így véli, így érzi: „Mindent a gyerekkorom felől tudok csak megközelíteni... Közelről megnéztem a most már majdnem földig rombolódott házunkat. A találkozás olyan volt, mint egy szerelmi beteljesülés, olyan belső titkokat mutatott meg nekem meg a ház, amiről eddig nem tudtam... Különös, hogy ez a gaz verte, romos ház mennyire bensőségesen hatott rám. Elhoztam belőle egy téglát, az úriszoba, a kisszoba és az ebédlő kályhájának szolgáló kéménytérből. Egyik fele kormos.” A gyermekkor, a szülőház, a pusztá üvegburaként borult fölé, felnőttként erre a védelemre vágyott, s a szétomló, eltűnt tárgyak, házak, a máteriák, a valóságos helyett önmagában építette föl a virtuális másukat: „Csak egy suhintás, és összeomlik család, ház, haza. Ezért építgettem ezt a különös házat. Persze, sohasem lesz sérthetetlen. Mindig előtűnik a homályból egy lehetőség az összeomlásra. Mint most is. Ahogy lassan kicsúszik a kezemből minden, amiről lehet, csak képzeltem, hogy benne volt.” S a Csillagmajorra utalva írhatja: „Végeztem veled, kedves pusztám, romba dőltem, hogy felrepülhessek hozzád.”

S miként vélekedik Lázár Ervin a tágabb világról, nevezzük hazának?

„Meg akartam magyarázni, hogy az 'itthon' számomra mennyire fontos, akkor is, ha dűl a bunkóság, ha rettegni kell a szomszédoktól, ha minduntalan becsapnak, ha szeméthegek között kell az erdőben sétálni, kutyaszarokat kerülni az utcán, akkor is ide tartozom, itt tudok csak élni, megengedem: azért, mert máshol sokkal rosszabb lenne számomra akkor is, ha látszólag jobb lenne. Ezért aztán a hazaszeretet önzés, önvédelem. Arra irányul, hogy a közösség, melynek része vagyok, minél magasabb szintre kerüljön. Mindenki értse meg, akkor jó az életem, ha másoké is az. Mert itt élned, halnod kell, nem azért, mert ez erkölcsi kötelesség, hanem azért, mert ha van is a világon számodra máshol hely, ott mindig idegen maradsz.”

S kérdezzük meg a *Naplót*, mely nélkülözi a nagy formátumú vallomásokat: volt-e igazán mély köze Lázár Ervinnek Istenhez?

Volt: pedig alig írt róla többet néhány megrendítő mondatnál. A legszebb talán ez: „Ha az ember észreveszi a fényt, meghallja a hangot és fölismeri, ki van ott, akkor védelem alatt áll a legsötétebb éjszakában is.”

Bízunk kell benne, hogy Lázár Ervin, a szeretetre méltó és szeretetet sugárzó nagy mesélő, aki mégsem meséket mondott, hanem valaki számára mindig igaz történeteket, a legutolsó pillanatban, az ő legsötétebb éjszakájában érezni tudta ezt a védelmet: hallotta azt a hangot, látta azt a fényt, és fölismerte, ki van ott.

Kötelező és ajánlott Lázár Ervin-mesék, -történetek

Kötelezővé tenni vagy ajánlani egy könyvet – az utóbbi barátságosabb, az előbbi kecsegtetőbb. Lázár Ervin szövegvilágának szerelmesei számára mindeképpen az első lehetőség a kedvesebb, amit rögtön ki is egészítenek egy további félmondatral: kötelező, és lehetőleg minél fiatalabb kortól.

Ehhez a vágyhoz képest a rajongótábor bizonyára szomorúan konstatálja, hogy sem a Nemzeti alaptanterv legújabb változatában, sem a kerettantervekben nem szerepel kellő hangsúllyal kedves írójuk életműve. Az alaptanterv alsó tagozatot tárgyaló részében felbukkan ugyan ajánlott szerzőként Lázár Ervin (a Klasszikus magyar szerzők gyermekversei, meséi, elbeszélései; egyszerű szerkezetű meseregények, gyermekregények címszó alatt), egy helyen pedig az alsó tagozatos kerettanterv-tervezet is említi *A Szegény Dzsoni és Árnikát* mint ajánlott olvasmányt, de valljuk be, mindez nem túl sok, nem elég jelentős meséinek gazdagságához és népszerűségéhez mérten.

Ha nem a tantervek által előre jelzett jövőt, hanem a jelent nézzük, akkor a kép némileg árnyaltabb és kedvezőbb is, hiszen mind az alsó tagozatos olvasókönyvekben, mind a felsős vagy középszintű irodalomkönyvekben elég sok Lázár Ervin-mese és -novella szerepel. Örömteli, hogy a tankönyvszerzők fontosnak tartják, hogy Lázár Ervin művei megjelenjenek az irodalmi nevelésben. Ugyanakkor nem vagyok meggyőződve arról, hogy – dacára a kiváló módszertani segédanyagoknak – a pedagógusok felkészültek a Lázár-szövegek átadására. A következőkben néhány elemét szeretném felvillantani annak a folyamatnak, amely segítheti a Lázár Ervin világától idegenkedő pedagógust abban, hogy utakat találjon ebbe a lenyűgöző mesevilágba. Hiszem, hogy az útkeresés tétje nem kevesebb, mint az olvasóvá nevelés, az irodalom szeretetének átadása. Hiszen ahhoz, hogy egy szöveget hitelesen tudja tolmácsolni a diákok számára, legalábbis a megismerés és megértés szintjéig el kell jutnia a tanárnak magának is. Az elfogadás pedig innen már csak egy lépés.

A befogadás nehézségei. Nem mindegy, hogy hol, melyik ponton lépünk be egy szerző életművébe, meghatározó szerepe van az első találkozásnak. Lázár Ervin egyik legnépszerűbb mesegyűjteménye, *A Hétfejű Tündér* meséi között is vannak olyanok, amelyek első olvasatra magukhoz vonzzák az olvasó képzeletét, és vannak olyanok is, amelyek elbizonytalanítják, hiszen a hagyományos mesei világképhez képest összetettebb kérdések fogalmazódnak meg a történetekben. Érdemes nem ez utóbbiakkal kezdeni a megismerkedést – különösen nem 3. osztályos gyerekek esetében. Mert ilyen esetekről is hallani: van iskola, ahol szerencsére kötelező olvasmány a kötet, ugyanakkor sajnos az összes mesét végig kell olvasni, sőt olvasónaplót is kell a mesékből/mesékhez készíteni. Nagyon kíváncsi lennék a gyerekek arcára, miután elolvasták *A molnár fia zsák búzája* vagy *A kislány, aki mindenkit szeretett* című mesét.

Érdemes ezért is megvizsgálunk, mi okozhatja a befogadás és ezzel együtt a megértés nehézségét. Az irodalmi élvezethez a megértésen keresztül vezethet az út. Racionális szempontokat adni irodalmi szövegek befogadásához ugyanakkor nem mindig szerencsés. Feloldva ezt a paradoxont, az alábbiakban olyan jellemzőit szeretném kiemelni Lázár Ervin szövegeinek, amelyek egyszerűen racionális és élvezeti utakat nyithatnak a megértéshez és a befogadáshoz.

A Lázár Ervin világában járatos pedagógus (akit nemcsak az olvasónapló és a teljes kötet feldolgozása vezérel) valószínűleg *A Hétfejű Tündér* című kötet meséinek segítségével is tud olyan ajtókat mutatni, amelyek bevezetik az olvasót a szerző összetettebb motívumrendszerű történeteibe. Az alábbiakban ezen szempontok közül emelek ki néhányat, amelyek segítségével egyre mélyebbre juthat a nyitott szívű és kíváncsi elméjű olvasó a megismerés útján az egyszerűbb, szórakoztatóbb mesék felől az összetettebb, komolyabb értelmezést igénylők felé. A megismerés nehézsége abban áll, hogy csak úgy léphetünk be a mesék világába, ha komoly felnőtt racionalitásunkat magunk mögött hagyva újra gyermekké válunk, hogy aztán lépésről lépésre növekedjünk a megértésben és váljunk újra felnőtté.

Gyermekivé akkor válik a felnőtt, ha megérti és felfedezi a gyermeklét alapvető létszükségletét, a játék élményét. Lázár Ervin meséiben a játék a felnőtt és a gyermek által közösen megélt, átélt létállapot. Olyan bizalmas együttlét, amelyből mind a felnőtt, mind a gyermek fontos élettapasztalatot szerezhet. A játék könnyedségét némileg megköti a szabályok, a közös játék azonban csak akkor működőképes, ha a játékban résztvevők elfogadják a játékszabályokat. A játékosok kilépnek a valóságból, közösen alkotnak új valóságot.

A játék egyszerre komoly és vidám dolog. Lázár Ervin világában a nevetésnek és a humornak kiemelt helye van. A nevetés nemcsak a rosszkedvet űzi el, hanem a gonoszt is elpusztítja. A mesék szereplőivel együtt nevet az olvasó is, de legalább ennyire fontos az a könnyedség, amellyel a szerző komikus karaktereket vagy helyzeteket rajzol elénk. A konkrét játékhelyzeteken túl a szövegben megjelenő nyelvi játékoknak is fontos szerepük van. A kitekert ismert és a kitalált ismeretlen szavak, a tájnyelvből és a gyermek szóalkotásaiból beemelt kifejezések világokat teremtenek. Jó ízelgetni ezeket a szavakat gyermekként, felnőttként egyaránt – mélységük, gazdagságuk, jó ízük van.

A gyermek hatalmas lendülettel veti bele magát az életbe, a felnőtt ugyanakkor képes kívülről, felülről is szemlélni a világot. Lázár Ervin meséiben a népmesék évszázados bölcsessége keveredik a mesélő személyes élettapasztalatával. Ez a felülről szemlélő bölcs belátás megért és elfogad, szelíden tanít és utat mutat, képes empátiával szemlélni a másik élőlényt.

Az önfeladás, a másik elfogadása fontos lépés a közösség felé. Lázár Ervin világának legközepe az egyén és a másik kapcsolatát leíró összetett rendszer, mely minden kapcsolatban más és más formában jelenik meg, egy dolog azonban közös benne: szeretet nélkül nem működhet semmiféle emberi kapcsolat. A magára maradó hős képtelen megelégni a boldogságot – szükség van tehát a társra.

Játék, humor, nyelv-varázs, bölcsesség és kapcsolat – ezeken a lépcsőkön végighaladva jut el a befogadó a gyermeki megelégtől a felnőtt megismerésig. S ha mindezt az intézményes oktatás-nevelés kontextusában szemléljük, akkor mindehhez hozzá kell gondolnunk a személyiségfejlődést, valamiképpen tehát életkorokat is hozzá kell rendelnünk a befogadás folyamatához.

Olvasó és olvasmány. Ahhoz, hogy jól tudjunk ajánlani egy olvasmányt, könyvet, mesét vagy bármilyen irodalmi szöveget, jól kell ismerni azt is, akinek ajánljuk, és persze azt a szöveghalmazt is, amiből válogatunk. Az ajánlások, válogatások során hiba, ha nem vesszük figyelembe a befogadó életkori sajátosságait. Mindebből következik a fentebbi lépcsőzetes építkezés mellett egy másfajta út a befogadásra, amit egy zenei példával, az alapdallam és az erre épülő variációk képével tudnék érzékeltetni. Lázár Ervin történeteiben is vannak olyan alapotívumok, amelyeket fontos minél fiatalabb korban megismerni. Ilyenek fellelhetőek például az egyszerűbb állatmeséiben vagy a népmesei mintára íródott humoros történeteiben. Az alapdallam biztos ismerete nyit utat a variációk számára. Az alapdallam egyszerűsége fülbemászó, emlékezetes, örömteli. Ezekre az alapokra épülve lehet tovább épülni a befogadásban.

Az alábbiakban az egyes életkorokhoz próbáltam illeszteni azokat az elvárásokat, amelyekkel a befogadó az irodalmi alkotásokhoz közelít. Mindegyik esetben azt is meghatároztam, hogy milyen közösségi dimenzió az, amely akár a szövegben, akár a szöveg befogadásában megjelenhet.

– A kisgyermek a csodát keresi a mesében. – A mesélés közössége adja meg ezt az élményt.

– A kisiskolást a humor vonzza. – Ám nevetni is csak közösen jó.

– A kiskamasz a hősiességet kutatja. – A hőst útján segítőtársak támogatják.

– A nagyobb kamasznak fontos a szerelem és a barátság is. – Nem jó az embernek egyedül.

– Az ifjú szeret megrendülni, választani, dönteni. – Jó egy kicsit egyedül lenni és szíjjeltékinteni.

– A felnőtt pedig a szimbólumok összetettségén keresztül jut el a bölcsességig. – Továbbadni a mesékben meglett bölcsességet.

Mese az életről. Akár a megértés lépcsőfokait, akár az olvasói elvárásokat nézzük, mindkettőben közös, hogy semmiféle direkt oktatási-nevelési szándékot nem feltételeznek, csupán a szöveg és a befogadó különleges kapcsolatára épülnek. Az irodalom hatással van az olvasóra, sokszor nehéz megfogalmazni ennek az összetevőit, annyi bizonyos, hogy legalább akkor szerepük van ebben a folyamatban az érzelmeknek, mint az értelemnek.

Lázár Ervin meséinek üzenete és a népmesék örök üzenete összecseng: a világban rendtelenség, káosz van, a hősnek egyedül kell nekivágnia a vándorútnak, hogy rendet tegyen a világban. Szerencsére mindig kap jó tanácsot és segítőtársakat az úton. A kérdés az, hogy figyel-e rájuk.

Lázár Ervin történeteinek van egy nagyon markáns közösségi dimenziója. S bár egyre inkább a virtuális közösségek korát éljük, ez mit sem változtatott azon, hogy emberekben ma is él a vágy a másik megismerésére vagy legalábbis titkainak kifürkészésére. Erkölcsi és etikai irányító nélkül azonban könnyen eltévedünk a virtuális világban, kapcsolatéhetségünk narcisztikus önreklámmá válik.

Lázár Ervin történetei élni tanítanak: a szövegek etikai, erkölcsi dimenziói a világ és benne az ember valódi megismerésére ösztönöznek. A másik felé fordulás, elfogadás, a közösség értékeinek megélése teljesebbé teheti az életet.

Hiszem, hogy Lázár Ervin meséi, elbeszélései az Életről szólnak, segítik eligazodni az olvasót, mesehallgatót a világban és saját érzelmeiben. Ezért ajánlottak, sőt kötelezőek!

Gyermekekre hangolt hangszer*

Tisztelt Vendégek, kedves tanárok, szülők és kedves Lázár Ervin-es diákok!
Tuvudsz ivigy beveszévélnivi?...
[Igeen!]

Ezt a minden gyerek által ismert „titkos” kérdést adta címül Lázár Ervin egyik kötetének. (De nem kell aggódni, az előadást nem ezen a nyelven tartom meg.)

Ahogy a gyermekek nőnek, generációról generációra szinte mind elsajátítják ezt a titkovos nyelvet, amely ily módon már nem is annyira titkos, de mégis, adott helyzetben a legmulatságosabb dolognak tűnik ily módon társalogni, kuncogó közösséget alkotni, tanárokat bosszantani. Lázár Ervin tökéletesen ismerte ezt a fajta összekacsintást, közös mókázást, a gyermekekkel való játékot. És a szómágia erejét, amellyel, a régiek szerint, meg lehet változtatni a világot, ám ha ez nem is mindig sikerülhet, legalább vigasztalni, nevetetni, megírkatni azt a világot. Az emberekét.

Amikor megtudtam, hogy egy általános iskolát Lázár Ervin nevére keresztelnek, számtalan gondolat jutott eszembe, miért is kiváló ötlet a keresztapaságot erre a nagy bajuszú mesélőre bízni.

Lázár Ervint nem azért szereti meg pillanatok alatt az olvasó, mert olyan zseniálisan alakította át a hagyományos mesét és hangolta mai világunkhoz, életmódunkhoz, gondolkodásunkhoz. Ezen csak később töpreng el az olvasó, sőt, lehet, hogy csak a szakemberek járnak utána ennek a gyerekirodalom szempontjából fontos irodalmi folyamatnak. Az olvasó először a mesei fordulatok frissességét, alakjainak mulatságos karakterét, a nyelvi humort és a mindenben átsugárzó megértést, szeretetet szívja magába Lázár meséinek, történeteinek hallatán.

Lázár Ervin mint szerző olyan hangszer, amely gyermekekre van hangolva. Mint egy remek tanár vagy egy kiváló iskola. Történeteiben együtt mesél a gyerekekkel, szerzőségének fele királyságát képzeletbeli alkotótársának, a gyermeknek adja. Így teremtenek együtt közös világot, s közben terelgeti, tanítgatja kis szerzőtársát, ahogy a *Szegény Dzsoni és Annikában* az apa-mesélő kislányát. Lázár Ervin felnőttjei olyan figurák, akik elfogadják a gyermek képzeletvilágát, például azt, hogy a pajtában kiöregedett cirkuszi oroszlánok élnek. S nemcsak tudomásul veszik, komolyan is veszik ezt a fantáziavilágot, nem nevetik ki a gyermeket; történeteiben a felnőttek is lelkesen belesétálnak a játékba. Nem felejtik el, hogy valaha ők is voltak gyerekek.

Ennek köszönhető, hogy Lázár meséi a gyermeki gondolkodásmód, a gyermek logikája alapján működnek; a gyermek érzései, dühe, irigysége, vágyakozása, lelkesedése, szókimondása, bájosan naiv, józanul csavaros észjárása szervezi a meséket. Nem kell messze mennünk, gondoljunk csak kedvenceinkre, a Négyszögletű kerek erdő lakóira. A gyermeki képzelet, a gyermeki gon-

* Az újpesti Lázár Ervin Általános Iskola névadó ünnepségén mondott beszéd.

dolgozásmód által lesz Lázár világa ismerős, biztonságos világ, itt mindenki magára ismer: gyerek, és aki valaha volt gyerek.

Hagyományos népmeséinkből megtanultuk a mesék örök igazságát: a jó győz, a rossz büntetést kap, az igazság, a becsület mindig elnyeri méltó jutalmát. Fontos dolgok ezek, mert a mese egyértelmű értékrendjével eligazította és még napjainkban is eligazítja olvasóját. Élni segít. Lázár Ervin úgy formálja át a hagyományos mesét, hogy a régi értékek mellé újabbakat, modern világunk számára talán érvényesebbeket, fontosabbakat helyez: a jó nála is győzedelmeskedik, de hogy ki vagy mi a jó, az nem mindig tudható első ránézésre, ahogy mai látszatvilágunkban sem mindig könnyű meglátni az igazán fontos és értékes dolgokat. A rossz viszont nem büntetést kap, hanem még egy esélyt, megbánhatja bűneit, megjavulhat. A megbocsájtás, elnézés, szeretet válik kiemelkedő értékke Lázár meséiben. És a szeretet gyakran többet ér, mint a legszemképrázatóbbról varázslat. Ahogy Pompör Zoltán, a szerző egyik szakértője írja könyvében:¹ Lázárnál a szeretet hétfejű. Nem is lehet ez másként egy olyan alkotó esetében, aki a hétfejű sárkányt a Hétfejű Tündérre cseréli le, s ezzel a sok fejjel árasztja a jóságot és a szeretetet a világra. Az egyik fejével a boldogságot keresi, hiszen manapság az egyéni boldogság elérése áll életünk középpontjában, de közben második feje nem felejt el, hogy a szeretet közösségi létforma, mert a magányos hős számára elérhetetlen, az önmagunkra irányuló szeretet csak csúf önzés és nagyképűség lehet. A harmadik fej az önfeláldozó szeretet, aki saját szabadságát is feláldozza mások boldogsága, öröme érdekében, a negyedik tudja, hogy csak a szeretet tudja megváltoztatni a világot, az ötödik és hatodik pedig a nevetés és játék szeretete, azé a rengeteg mókáié, nyelvi leleményé, kedves versikéé, amelyek átszövik ezeket a meséket. És a hetedik? A hetedik az adakozó szeretet, amelyik úgy ad, hogy közben nem vár viszonzást. Kíváncsi, hogy Lázár Ervin keresztapasága szellemében egy olyan iskola működhessen itt, ahol a Hétfejű Tündérnek mind a hét feje büszkén kihajolhat az iskola ablakain, s ahová felnézve az érkezőknek és távozóknak már messziről integetni támad kedve.

¹ Pompör Zoltán, *A hétfejű szeretet: hagyomány és újítás Lázár Ervin elbeszélő művészetében*, Bp., Kiss József Könyvkiadó, 2008

Lázár Ervin meséi a szenzáció erejével hatottak az 1970-es és 80-as években, nemcsak az összetéveszthetetlen mesefigurák, hanem a lázári etika miatt is. Műveit felnőttek s gyermekek egyaránt forgatták, Lázár Ervin mágikus realizmusa új szint jelentett a magyar irodalomban. Meséin és novelláin nemzedékek nőttek fel, de műveit ma is ugyanúgy olvassák és szeretik. A Sárszentlőrinci Önkormányzat és a Petőfi Irodalmi Múzeum 2012. szeptember 15-én nyitotta meg a Lázár Ervin Emlékház állandó kiállítását a Lázár család támogatásával. Sárszentlőrinc nemcsak Lázár Ervin gyerekkorának helyszíne, hanem a Lázár Ervin-mesék szülőhelye is. A „Csodamajor” Alsó-Rácegrespusztán állt, ma Sárszentlőrinc része.

Az emlékezést a Lázár Ervin-konferencia rendezésével folytattuk november 12-én a Petőfi Irodalmi Múzeumban, 15-én pedig az újpesti Erzsébet téri Iskola felvette az író nevét.

A konferencia anyagát és az általános iskola megnyitójának szövegét bocsájtnuk közre.

(Emőd Teréz)

Napkút Kiadó Kft.
1043 Budapest, Tavasz u. 4.
Telefon: (1) 225-3474
Mobil: (70) 617-8231
E-mail: napkut@gmail.com
Honlap: www.napkut.hu

Felelős kiadó: Szondi György
Összeállító: Emőd Teréz
Szöveggondozó: Kovács Ildikó
Tördelőszerkesztő: Szondi Bence
ISSN 1787-6877
ISBN 978 963 263 317 6